

2020 • MEI

MARIËNBURG

JAAR 37 • 02

MAGAZINE

VAN EN VOOR KRITISCH KATHOLIEKEN

SPE
CI
AL.

KLERIKALISME:

WAT IS DAT EIGENLIJK?

HERMANN HÄRING EN AD KRIJNEN

COL OF ON

MARIËNBURG MAGAZINE VAN
EN VOOR KRITISCH KATHOLIEKEN
IS EEN UITGAVE VAN MARIËNBURG,
VERENIGING VAN KRITISCH
KATHOLIEKEN, EN VERSCHIJNT
VIJF MAAL PER JAAR. OVERNAME
VAN ARTIKELEN IS TOEGESTAAN NA
OVERLEG MET DE REDACTIE.

© 2020 MARIËNBURG | ISSN1878-8734

DEZE UITGAVE IS EEN **SPECIAL** VAN
MARIËNBURG MAGAZINE

WEBSITE: www.marienburgvereniging.nl
EINDREDACTIE: Arthur van Tongeren
VORMGEVING: N-ything Design, Boxmeer
DRUK: Rekafa drukkers, Venlo

REDACTIE-SECRETARIAAT

Lidy Verdegaal
redactie@marienburgvereniging.nl

LIDMAATSCHAP / ABONNEMENT

Lidmaatschap van Mariënborg inclusief
abonnement op Mariënborg Magazine:

€ 35,- per jaar.

Abonnement zonder lidmaatschap:

€ 25,- per jaar.

Proefabonnement: 3 nr's voor € 15,-

Losse nummers: € 5,-

Aanmelden bij het secretariaat of via de
website.

IBAN: NL77 RABO 0329 9215 68

BIC-code: NLRABO2U

Mariënborg is ANBI erkend.

BESTUUR MARIËNBURG

Harrie van den Akker, voorzitter,
06-48590171

Ed Schreurs, lid, 0499-376480

Michel Besnard, lid, 040-2810073

Riet Bos, penningmeester, 06-43928591

Nicole Buijtendijk, secretaris, 030-2751989

bestuur@marienburgvereniging.nl

SECRETARIAAT

Het Fort 29

5581 AB Waalre

040-8442967

secretariaat@marienburgvereniging.nl

VERANTWOORDING

De inhoud van deze *Mariënborg Magazine Special* is gebaseerd op een uitgebreider essay over klerikalisme van de hand van Prof. Dr. Hermann Häring.

Dat essay is door dr. Ad Krijnen eerst vertaald vanuit het Duits en daarna sterk ingekort, om vervolgens in samenspraak met Hermann Häring verder te worden bewerkt tot de tekst die u nu in handen hebt. Hierbij hebben beiden nauw samengewerkt om te komen tot deze geheel nieuwe Nederlandse versie. Voor het eindresultaat tekenen ze derhalve als co-auteur.

© AFBEELDINGEN IN DEZE SPECIAL

DE AFBEELDINGEN DIE U AANTREFT IN DEZE SPECIAL, ZIJN REPRODUCTIES VAN MUURSCHILDERINGEN (FRESCO'S) VAN EEN ZOGEHETEN *DANSE MACABRE* (OF DODENDANS).

De *danse macabre* is een thema dat al eeuwenlang voorkomt in de westerse cultuur en waarschijnlijk zijn oorsprong vond in Frankrijk ten tijde van de zwarte dood in de 14e eeuw. Ze zijn zeldzaam. De gebruikte afbeeldingen tonen fresco's die te vinden zijn in de kerk Saint-Germain in La Ferté-Loupière (regio Bourgogne-Franche-Comté in Frankrijk), deze dateren van eind 15e eeuw.

In de late Middeleeuwen was de dood sterk aanwezig in het bewustzijn van de mensen. In zo'n dodendans danst een stoet van geraamten of ontbindende lichamen beurtelings met de levenden, of een stoet levenden volgt in reidans een dode. Het doel van de *danse macabre* was vaak didactisch van aard. De toeschouwer werd gewezen op het zinloze van allerlei onderscheidingen van sociale rang in het aangezicht van de dood: jong of oud, arm of rijk, koning of bedelaar, als het einde komt zijn allen gelijk. Een dodendans hield de mensen dan ook voor, dat ze zich tijdens hun drukke wereldse bezigheden bewust dienden te blijven van de onvermijdelijkheid van de dood.

Voor zover bekend zijn dit soort schilderijen in Nederland alleen aangetroffen in de St. Maartenskerk te Zaltbommel, de St. Walburgiskerk te Zutphen en in de N.H. kerk te Westbroek. (*bron: wikipedia*)

INHOUD

I. EEN OMSTREDEN BEGRIP: VELE BETEKENISSEN.	4
I/1 DE NATIONAAL-POLITIEKE STRIJD.	4
I/2 DE VERNIEUWINGSPOLITIEKE DOELSTELLING.	4
I/3 DE SCHANDALEUZE CONTEXT.	5
I/4 EEN ANALYTISCHE OPTIEK	6
II. HOE MANNENBOND EN KLERIKALISME SAMENHANGEN.	7
II/1 BOUWSTEEN 1: ZICH LEGITIMATIES VERSCHAFFEN.	7
<i>Fundament 1: ARCHAÏSCHE AANVALSSTRUCTUUR.</i>	7
<i>Klerikale bovenbouw 1: APOSTOLISCHE OORSPRONG.</i>	8
II/2 BOUWSTEEN 2: SPECIFIEKE FUNCTIES NAAR ZICH TOE TREKKEN.	9
<i>Fundament 2: ZICH HOGER POSITIONEREN ALS ELITE.</i>	9
<i>Klerikale bovenbouw 2: CLERUS EN 'LEKEN'.</i>	9
II/3 BOUWSTEEN 3: SACRALE MACHT.	11
<i>Fundament 3: HEILIGHEID SCHEPT ONDERSCHIKKING.</i>	11
<i>Klerikale bovenbouw 3: SACRALE AMBTEN.</i>	11
II/4 BOUWSTEEN 4: GESLOTEN EN ONDOORZICHTIG COMMUNICEREN.	12
<i>Fundament 4: ESOTERISCHE SUPERIEURE KENNIS.</i>	12
<i>Klerikale bovenbouw 4: CULTUUR VAN KERKELIJKE GEHEIMHOUDING.</i>	13
II/5 BOUWSTEEN 5: HET CONSTRUEREN VAN TRADITIES.	14
<i>Fundament 5: FUNDEREND STICHTINGSVERHAAL.</i>	14
<i>Klerikale bovenbouw 5: SCHRIFT EN TRADITIE.</i>	15
II/6 BOUWSTEEN 6: HET PRODUCEREN VAN EEN ZELFBEELD.	16
<i>Fundament 6: OPVALLENDE ZELFEXPOSITIE.</i>	16
<i>Klerikale bovenbouw 6: PRAALHANZERIJ.</i>	16
II/7 BOUWSTEEN 7: VERZELFSTANDIGING VAN HET RECHT.	17
<i>Fundament 7: IN- EN ONDERSCHIKKEN.</i>	17
<i>Klerikale bovenbouw 7: STRATEGIE VAN HET ABSOLUUT GESTELD RECHT.</i>	17
II/8 BOUWSTEEN 8: STOORFACTOR SEKSUALITEIT.	19
<i>Fundament 8: FEODALE MANNENBOND.</i>	19
<i>Klerikale bovenbouw 8: HET 'ZUIVERE' KLERIKALISME.</i>	21
II/9 BOUWSTEEN 9: ONBALANS EN COMPROMIS.	22
<i>Fundament 9: AFZIEN VAN GENOT.</i>	23
<i>Klerikale bovenbouw 9: DOOR GOD GEGEVEN ANGST VOOR SEKSUALITEIT.</i>	23
UITWEIDING: VERNEDERING VAN DE VROUWEN EN FATALE ZELFBEVESTIGING.	24
III. DECONSTRUCTIE VAN EEN KWAADAARDIG SYSTEEM.	25
III/1 KRITIEK ZONDER VOORBEHOUD.	26
III/2 SLIMME STRATEGIEËN.	26
III/3 DE ERNST VAN DE SITUATIE.	26
III/4 KAN EEN PAUS DE KERK REDDEN?	26

I. EEN OMSTREDEN BEGRIP: VELE BETEKENISSEN.

Het omstreden begrip ‘klerikalisme’ werd in de 19^e eeuw gemunt in de strijd over de vraag hoe staat en kerk zich tot elkaar dienen te verhouden. Het verwijst naar de publieke machts- en rechtsaanspraken van kerkelijke instellingen zoals die door de leden van de clerus naar voren gebracht werden. Vanaf de tweede helft van de 20^e eeuw werd het begrip verder uitgebreid en ook gebruikt voor binnenkerkelijke verhoudingen. In deze betekenis doelt het op de bekritiseerde hegemonie van de geestelijken over de niet-geestelijken, die in het kerkelijk recht nog altijd ‘leken’ genoemd worden.

Reeds het Tweede Vaticaans Concilie sprak duidelijk over deze hegemonie, maar eigenlijk leidde dit niet tot resultaat¹. De laatste tijd spreekt paus Franciscus geregeld over klerikalisme in verband met de debatten over misbruik. Hij hekelt de in zijn ogen kenmerkende *ondeugden van een clerus* die lui en egoïstisch is geworden, die tegenstand biedt aan alle hervormingen en weigert om zelf naar de behoeftigen aan de randen van de kerk te gaan. Maar zijn verdere uitweidingen blijven nogal vaag. Net als kardinaal Reinhard Marx en andere bisschoppen beperkt hij zich tot moraliserende categorieën als egocentrisme, ijdelheid en machtswellust. Natuurlijk spelen macht en overwicht binnen het kader van seksuele geweldsmisdrijven een grote rol. Maar hoe ontstaan deze, hoe zijn ze te herkennen en hoe kunnen wij ze analyseren? De preciezere achtergronden blijven vaag. Aldus leent zich het begrip klerikalisme uitstekend om te polemiseren, maar dreigt het te vervluchtigen tot een inhoudsloos scheldwoord. Je kunt er zondebokken mee tegen de muur projecteren, maar leidt dan af van de ideeën en structuren waarmee het klerikalisme zich voedt en overeind houdt. Zolang deze niet concreet benoemd en veranderd worden, mag men niet hopen op verbetering. Daarom onderzoeken we het begrip ‘klerikalisme’ nauwkeuriger.

I/1 DE NATIONAAL-POLITIEKE STRIJD.

In de negentiende eeuw komt het klerikalisme op als een nationaal-politiek omstreden begrip². Liberale, socialistische en andere kerkkritische groeperingen bestrijden het streven

van de katholieke kerk haar invloed te behouden in staat en maatschappij en haar standpunten door te zetten. In Frankrijk heet het klassieke tegenbegrip *laïcisme* (*laïcité*); sinds 1910 definieert dit begrip officieel de verhouding tussen staat en kerk, doordat het iedere invloed van de kerk op de staat strikt aan banden legt. In Pruisen en in het latere Duitse Keizerrijk worden de klerikale belangen van de kerk in de *Kulturkampf* (1871-1878) teruggedrongen. Erg in trek was het begrip later in de Weimarrepubliek (1918-1933), toen de katholieke Centruumpartij streed voor de belangen van de katholieke kerk. Hoe meer echter strijd gevoerd werd tegen het katholieke klerikalisme, des te consequenter werd binnen de kerk de voorrang van de clerus op de ‘leken’ versterkt. Daarbij mogen de latere, vaak verfijnde vormen niet vergeten worden van een staatspolitiek klerikalisme na 1945, toen officieel-kerkelijke kringen onder de dekmantel van een kerkvriendelijk concordaat hun betrekkingen met de politieke elites aanknoopten.

Ook in oecumenische discussies van de laat-negentiende en de twintigste eeuw verweten protestantse kringen de katholieke kerk klerikalisme. Zij zagen zichzelf als anti-klerikaal, verbonden echter met deze polemiek geen politieke, maar een theologische indeling, want nu werd de protestantse leer van het ‘priesterschap van alle gelovigen’ geplaatst tegenover de katholieke leer van het ambtelijk priesterschap.

Deze politieke en confessionele betekenissen van klerikalisme zijn in belangrijke mate minder relevant geworden. Toch mag deze geschiedenis niet vergeten worden, want zij drukt vandaag nog haar stempel op het klerikale bewustzijn van strijd en identiteit van het Duitse katholicisme.

I/2 DE VERNIEUWINGSPOLITIEKE DOELSTELLING.

Intussen werd het begrip in de discussie over de katholieke vernieuwing weer opgepakt. Nu duidt het niet meer de “grensoverschrijding door de clerus in wereldlijke, overwegend politieke actiedomeinen” (R. Bucher) aan, maar niet-juridisch gefundeerde aanspraken op macht en superioriteit van geestelijken of klerikale groepen over en boven de ‘eenvoudige’ lidmaten van de eigen kerk, die officieel ‘leken’ genoemd worden. Paus Franciscus voegde hier als eerste een

¹ *Sacrosanctum Concilium* (Constitutie over de heilige Liturgie - 4 december 1963) 27, 31, 48; *Lumen Gentium* (Dogmatische Constitutie over de Kerk - 21 november 1964) II en IV; *Apostolicam Actuositatem* (Decreet over het lekenapostolaat - 18 november 1965); *Gaudium et Spes* (Pastorale Constitutie over de Kerk in de wereld - 7 december 1965), passim.

² Christopher Clark en Wolfram Kaiser (Hrsg.): *Kulturkampf in Europa im 19. Jahrhundert*. Leipziger Univ.-Verl., Leipzig 2003.

zelfkritische kwaliteit aan toe. Vermoedelijk heeft zijn spraakgebruik wortels in de bevrijdingstheologie. Maar intussen geeft hij dit omstreden begrip een ethische en psychologische connotatie. Hij identificeert klerikalisme met ijdelheid, een narcistisch machtsmisbruik, het verraad plegen aan de christelijke verkondiging en medemenselijke solidariteit.

Deze kritiek zou echter gauw een bot zwaard kunnen worden. Want bij nauwkeuriger waarnemen blijkt het reëel functionerende klerikalisme een hoogcomplex fenomeen te zijn. Wie het effectief te lijf wil gaan, moet naast de historische en abstract-theologische ook structurele en algemeen-sociologische samenhangen analyseren. En alleen met complexe contra-strategieën laten zich de misstanden effectief overwinnen.

I/3 DE SCHANDALEUZE CONTEXT.

Door de actuele debatten over het misbruik heeft de kritiek op het klerikalisme een nieuw hoogtepunt bereikt. Sinds 2010 werd het schandaal steeds meer publiek. Talloze rooms-katholieke geestelijken hebben van hen afhankelijke kinderen en jongeren vernederd, aangerand/verkracht, en haar/hun zielen levenslange wonden toegebracht. Hun oversten in bisdommen, kloosterorden en internaten, in instellingen voor kinderen en jeugdigen hebben deze wandaden verdoezeld en nauwelijks voor enige opvang gezorgd. Het openbare *image* van de kerk kreeg onder alle omstandigheden voorrang. Pas geleidelijk laat men ook het lot van verkrachte, vaak zwanger gemaakte kloostervrouwen tot het bewustzijn toe. Wereldwijd is het katholicisme door deze epidemie besmet; in onze streken is ongeveer 5 % van de clerus in dit schandaal verwickeld. Tot enkele jaren terug werd dit verdoezelen vanzelfsprekend gevonden. In voorkomende gevallen werden daders eenvoudig overgeplaatst, slechts zelden bestraft. De klerikale daders en verdoezelaars waren biechtvaders en geestelijk leiders, opvoeders en zielzorgers, dus spirituele, religieuze en hoogstaande vertrouwenspersonen, vertegenwoordigers van een instituut dat pretendeert in naam van God te spreken. Afgezien van heel duidelijk cynische uitzonderingen leidde hun seksueel wangedrag niet eenvoudig tot verval van hun moraal, maar tot een hoogst selectieve perceptie van hun slachtoffers. Slechts in weinige gevallen is het mogelijk hun misdaden terug te voeren tot bijzondere

seksuele predisposities, bijvoorbeeld tot pedofilie. Bij velen werd een onrijpe, door het celibaat onderdrukte seksualiteit vastgesteld. Een traditie van supervisies bestaat niet, veeleer is er een traditie van zwijgen en verzwijgen. Daarom moet de vraag gesteld worden: welke *concrete randvoorwaarden* begunstigen dit wangedrag zo massief, dat alle basisregels van een wederzijds respect buiten werking gezet worden³?

Nieuwere discussies vestigen de aandacht behalve op de vitaal-seksuele aan drift op de machtspositie van de geestelijken. Deze begunstigt een grensoverschrijdend handelen tegenover jonge mensen. Zulke geestelijken⁴ handelen als de sterkeren met fysieke ervaring, als de intellectueel en mentaal

³ De context van andere religies en evangelische kerken wordt hier buiten beschouwing gelaten. In de evangelische kerken van Duitsland vermoedt men bijvoorbeeld dat het percentage wandaden ongeveer een derde van het percentage 'katholieke' wandaden bedraagt.

⁴ Ter discussie staan niet alleen priesters, maar soms ook andere mannen in pastorale of pedagogische functies, bijvoorbeeld ordesgeestelijken die met een opdracht als prefecten in internaten werkzaam waren.

competenten en als ethische voorbeelden. Zij kunnen perverse situaties laten plaatsvinden, die de betroffenen nog niet voorzien en waaraan zij zich niet kunnen onttrekken. Eventueel ervaren de betroffenen het overschrijdend gedrag aanvankelijk als het voorrecht van een intieme vertrouwensband die zij delen met de dader, waarvoor zij zich spoedig gaan schamen en waarover zij zwijgen.

Natuurlijk kunnen zich zulke situaties ook buiten godsdienstig bepaalde contexten voordoen, want seksuele manieren van handelen zijn altijd relationele handelingen, kunnen dus altijd ingebed zijn in asymmetrische machtsverhoudingen. Maar op het fenomeen van het klerikalisme werpt dit feit een bijzonder licht. Oorspronkelijk, zo zou men kunnen zeggen, heeft klerikalisme toch maar weinig te maken met seksueel gedrag. Want de plaats van geestelijken vindt haar verklaring in het algemeen in hun ideële voorrangpositie in kerk en wereld. Volgens een bericht in Handelingen (1, 26) viel Mattias het apostelambt toe door de beslissing van het lot (= κληρος). Dit lot maakte aan de gemeente de wil Gods bekend. Vanaf de tweede eeuw raakt het overeenkomstige Latijnse woord *clerus* ingeburgerd, als aanduiding voor een eigen geleding van de leiders der gemeente, de ambtsdragers. In lijn met deze verhaaltraditie vormt de *clerus* een eigen stand die zich kan beroepen op Gods bijzondere uitverkiezing en zich onderscheidt van de slechts negatief gedefinieerde stand van de 'leken'. De celibaatsverplichting van de rooms-katholieke kerk heeft de positie van de *clerus* nog hoger gemaakt zoals we zullen zien, maar de problematiek van deze levenswijze alleen nog maar verscherpt.

I/4 EEN ANALYTISCHE OPTIEK.

Op het eerste gezicht denkt men bij klerikalisme aan een godsdienstig gemotiveerde stand van zaken die zich door meer geloof en zelfdiscipline in goede banen laat leiden. Maar zo is het niet. Wie wil inzien wat het klerikalisme is, moet de levensvorm begrijpen die voor de geestelijken reeds voorgegeven is. Daarbij treedt spoedig het verschijnsel van de mannenbond naar voren. Dit duikt niet alleen in eenvoudige, maar ook in complexere, zelfs in moderne maatschappijen op. In patriarchaal georganiseerde culturen blijkt

het zeer stabiel en in de rooms-katholieke kerk wordt het als het erop aankomt als uniek criterium van de kerkelijke elite hoog in ere gehouden.

Helmut Waldmann vat de resultaten van het onderzoek naar het verschijnsel van de mannenbonden reeds in 1988 in een artikel samen⁵. Hij beschrijft deze als elitegroeperingen met een morele uitzonderingspositie, een strenge interne gehoorzaamheidsstructuur, vrouwvijandige handelwijze en mentaliteit, met daarbij het bewustzijn door God uitverkoren te zijn. Vaak halen zij hun levensonderhoud uit subsidies en belastingen⁶. Tot 1945 werd in Duitsland de Pruisische militaire organisatie graag als modelvoorbeeld genomen, thans worden bij dat model eerder de perversies van typische mannelijke handelwijzen naar voren gehaald. Historisch kan hun ontstaan al worden aangewezen in Indo-Germaanse bonden en ook in gnostisch-dualistische stelsels van de oudheid. Intussen is, zoals reeds gezegd, het klerikalisme opgeschoven naar het middelpunt van de belangstelling. Het is zeker zo dat zijn regels bij de lagere geledingen van de katholieke klerikale elite veel van hun scherpe kantjes hebben verloren. Maar des te hardnekkiger houden zij zich staande bij de hogere hiërarchische geledingen, dus in de kringen van bisschoppen en bisschopsconferenties, het daarboven gesitueerde kardinalencollege en in de Romeinse curie.

Het valt daarbij op dat dit klerikalisme zich in zijn universeel-kerkelijke macrostructuur over het hele katholieke systeem uitstrekt. Het geldt als norm voor de vele kerkelijke deelsystemen (bisdommen, orden, priestergroeperingen, religieuze gemeenschappen). Het dringt zelfs binnen in de geloofspraktijk van vele trouwe christenen. De klerikale totaalstructuur van de kerk wordt als een piramide van onderaf opgebouwd. Boven 'het volk' verheft zich de stand van de diakens en priesters. Daarboven zetelen de bisschoppen in diverse welomschreven geledingen. Aan de top tenslotte staat de paus met de curie als een universeel-kerkelijk machtsorgaan. Deze superstructuur wordt bedoeld, wanneer hieronder - voorafgaand aan alle beoordeling - over klerikale structuren en klerikalisme gesproken wordt.

In de kern, zo luidt mijn these, kopiëren de katholieke kerkstructuren de typische grondvorm van de mannenbond. Zij sublimeren deze met godsdienstige theorieën, onder-

⁵ Helmut Waldmann, *Männerbünde*, in: V. Drehsen, H. Häring, K.-J. Kuschel, H. Siemers (Hgg.), *Wörterbuch des Christentums*, Gütersloh/Zürich 1988, 763f.

⁶ Overige literatuur: Helmut Blazek, *Männerbünde. Eine Geschichte von Faszination und Macht*, Berlin 1999; Ulrike Brunotte, *Zwischen Eros und Krieg. Männerbund und Ritual in der Moderne*, Berlin 2004; Jürgen Reulecke, „Ich möchte einer werden, so wie die ...“ *Männerbünde im 20. Jahrhundert*, Frankfurt/NewYork 2001.

***Daartoe maken zij, alsof dat
vanzelf spreekt, aanspraak op
machtsprivileges en stellen zich
teweer tegen de ondergang van hun
groep of hun ideaal.***

steunen deze met bijbelteksten en nemen daarbij menige onjuiste interpretatie op de koop toe. Men hoeft niet christelijk opgevoed of theologisch geschoold te zijn om deze samenhangen te ontdekken. Vandaar onze vraag: welke rol spelen de talrijke theologische argumenten waarmee de kerk haar klerikale structuren beschermend omgeeft? Hoe kon het zover komen dat uitgerekend deze bedenkelijke levensvorm tot een bevoorrechte *speciale vorm van christelijk leven* verheven werd?

II. HOE MANNENBOND EN KLERIKALISME SAMENHANGEN.

Aan de hand van negen bouwstenen zou ik graag aantonen, hoe mannenbonden en klerikalisme bij elkaar horen en voor de huidige kerkcrisis beslissend zijn. De kenmerken zijn: 1) zelflegitimatie, 2) specifieke functie, 3) sacrale macht, 4) ondoorzichtigheid. 5) traditie, 6) zelfpresentatie, 7) recht en orde, 8) seksualiteit, 9) onbalans en compromis.

Reeds hier zij duidelijk gesteld: deze bouwstenen bieden niet alleen vrije ruimte voor een klerikaal onjuist handelen, maar bevorderen ook een structuur die leidt tot een egocentrische machtspositie, tot seksueel misbruik aan toe en die tenslotte de verbindingen met de ondergeschikten kan vergifigen.

II/1 BOUWSTEEN 1: ZICH LEGITIMATIES VERSCHAFFEN.

Fundament 1: Archaische aanvalsstructuur.

Op het eerste gezicht zien mannenbonden eruit als een heel menselijke verenigingsvorm. Zij ontwikkelen hun eigen logica, voelen zich verheven boven de alledaagse bewustzijnsvormen van leven en wereld, en hebben de neiging zich te verzelfstandigen op hun eigen handelingsdomeinen. Het

kunnen primitieve vechtershorden of roversbenden zijn, middeleeuwse riddergroepen, moderne verenigingen van vrijmetselaars, studenten of soldaten, de hedendaagse fanclubs van voetbalclubs. Zij groeperen zich rond bepaalde doelstellingen, volbrengen enthousiast hun opdrachten, voelen zich vaak door hogere opdrachten geroepen, mogelijk van levensbelang, of zelfs uitverkoren voor een bijzondere *missie*. Daartoe maken zij, alsof dat vanzelf spreekt, aanspraak op machtsprivileges en stellen zich teweer tegen de ondergang van hun groep of hun ideaal. Dit elitaire bewustzijn heeft zich ook gehandhaafd in vele adellijke kringen.

Daarbij ontwikkelen zich niet-uitwisselbare levensstijlen en handelwijzen. Als vanzelf ontstaat een eigen vorm van communicatie en commandostructuur. Inclusief een strenge hiërarchie en een mentale gelijkschakeling. Opmerkelijk is daarbij de controle over het seksueel gedrag. In meer en minder intensieve mate schermen zij zich af van prikkels van hetero- of homoseksuele aard, want die werken ontregelend op hun manier van leven. Graag versterken zij de onderlinge samenhang door eigen rituelen en een geüniformeerde kleding. De aldus gestabiliseerde identiteit wordt verankerd in onverwoestbaar resistente idealen, voor welke de gezamenlijke groep staat als een gesloten eenheid. Daarom genieten de helder omschreven gedragsregels altijd onvoorwaardelijke voorrang op afwijkende tendensen; de dissident wordt niet geduld. Deze naar buiten geëtaleerde eenduidigheid werkt aanstekelijk voor jonge, zoekende, innerlijk wellicht nog onzekere mannen: “Ik zou zo graag iemand worden als jullie” (Reulecke). In patriarchaal gestructureerde maatschappijen zijn er vele preformaties, zij het ook in afgezwakte vorm; denk maar aan het klassieke ambtenarentype van Duitse stempel.

Tot zover de algehele karakteristiek van deze autoritaire levensvorm. Hij wordt gekarakteriseerd door een archaische aanval-mentaliteit en functioneert slechts door de gezamenlijke aanwezigheid en interactie van zijn afzonderlijke elementen. Pas als formatie realiseren deze bonden een blijvend, in zich sluitend maar dan ook uiterst resistent

mechanisme. Zelfs de gemoderniseerde cultuur met haar sterke tendensen tot individualisering, pluralisering en onttovering kon dit magische fenomeen van de mannenbonden niet uitbannen. Denk maar aan cultuurkritische jeugdverbanden die graag jeugdkampen organiseerden en marcheerden, maar ook aan anti-democratische bewegingen als de Ku-Klux-Klan⁷ of de huidige, fascistische en rechtsextremistische groepen op alle continenten, maffiose geheime genootschappen⁸ en sinds kort islamitische bewegingen. Alle reageren zij op het verval van machtsstructuren en algemene maatschappelijke oriënteringen. Wanneer deze structuren weerstand ondervinden en uit elkaar dreigen te vallen, schijnen zij daar sterker van te worden.

Reeds deze voorbeelden tonen aan: in de huidige tijd zijn de betekenis en de acceptatie van mannenbonden ingrijpend gewijzigd, maar niet verdwenen. Hun beeld van mens en wereld is in tegenspraak met de mensenrechten en een democratische maatschappij. De deugden en impulsen die ten grondslag liggen aan democratie vindt men bij deze bonden niet. Daarom vormen zij thans een bedreiging van democratische structuren en zijn ze hoogstens een folkloristische vervulling voor behoeften, die in een hooggedifferentieerde maatschappij bevredigd moeten worden. Daarbij mag massieve maatschappijkritiek niet uitgesloten worden, als deze politiek, ethisch of spiritueel gefundeerd is. Ook moet de gedachte van een contrastmaatschappij geaccepteerd blijven, maar deze modellen moeten alle democratisch bemiddeld en als de betere realisatie van de mensenrechten gefundeerd worden.

Klerikale bovenbouw 1: Apostolische oorsprong.

Het bestaan van mannenbonden in de rooms-katholieke kerk is zonneklaar. In het kerkelijke zelfbegrip vinden die alle hun fundament in de maatgevende elitebond van de bisschoppen. Ook deze heeft een taal ontwikkeld die hem zijn eigen legitimatie verschaft. De taal van het katholieke geloof formuleert dit zo: de kerk is door Jezus Messias gesticht en gebouwd *op het fundament van de apostelen* (zie Ef 2, 20). Nauwkeuriger bezien is dit geen historische informatie, maar de uitdrukking in beeldspraak van een intrinsieke legitimatie. De kerk en haar grondstructuur hebben haar bestaan te danken aan de boodschap en het levenslot van Jezus. Zij weet zich voor altijd verplicht aan de Messias, zoals zij door de apostelen aan de bisschoppen als hun opvolgers werd

overgeleverd. Dat geldt als een onontbeerlijke voorwaarde voor haar identiteit. Deze bewering hoeft niet zonder meer vals te zijn, maar het latere klerikalisme heeft deze oer-overtuiging op meerdere manieren *gereduceed*. Van de vestiging van de kerk door Jezus Messias maakt het een historische gebeurtenis en definieert de "apostolische successie" van de bisschoppen als een juridisch geborgde volmacht, die door een volledige keten van handopleggingen wordt doorgegeven. Tenslotte stelt het langzaam maar consequent de heus wel bekende historische en culturele context buiten werking, waardoor dit model gerelativeerd wordt. Daartoe hoort het door Paulus aangereikte tegenmodel van een charismatische kerkordening, dat juist geen ruimte laat voor een ambtsmonopolie, maar leeft uit de functionele interactie van de meest verschillende competenties (1 Kor, 12-13). Het charismatische model leeft juist uit de overtuiging, dat alle organisatievormen van kerk en gemeenten contingent zijn. Geen enkele kan zich onmiddellijk beroepen op de instelling door Jezus Messias. Bijzonder moet eraan herinnerd worden dat in de late Oudheid de rechten van keuze en toezicht door de gemeenten nog tot het model van de bisschopskerk behoorden.

Heden zijn deze uit de geldende kerkordeningen verwijderd. In plaats daarvan hebben zich strak autoritaire elementen doorgezet en de theologische argumenten werden tegen iedere historische beschouwing in tot op het Eerste Vaticaans Concilie (1870) massief gesublimeerd. Nu geldt - helemaal volgens de werkwijze van de mannenbonden - een mythe van de goddelijke oorsprong van het bisschopsambt en zelfs van het pauselijk primaat; zij worden met het begrip 'apostolisch' omschreven. Aanvankelijk was daarmee de trouw aan de oorspronkelijke Bijbelse leer bedoeld. Deze kon men in ieder geval controleren. Heden ten dage verleent deze eretitel aan de bisschoppen, de 'opvolgers van de apostelen', een onaantastbare waardigheid. Het begrip 'apostolisch' is van een criterium gemuteerd in een machtsaanspraak. Een archaisch denken, typisch voor mannenbonden, heeft het oorspronkelijke begrip vervalst en is daarmee als overwinnaar verder gegaan.

Tegen dit totalitaire uitgangspunt plaatste het Tweede Vaticaans Concilie (1962 - 1965) een kritisch contragewicht. In zijn constitutie over de kerk ging het in het tweede hoofdstuk uit van het 'Volk Gods', viel in het volgende hoofdstuk echter - als was er niets aan de hand - terug op de oude voorstellingen van een hiërarchisch autoritaire kerk-

⁷ Stanley F. Horn: *Invisible empire. The story of the Ku Klux Klan, 1866–1871*. Houghton Mifflin Co., Boston 1939.

⁸ John Dickie: *Omertà. Die ganze Geschichte der Mafia. Camorra, Cosa Nostra, 'Ndrangheta*, Frankfurt 2013.

maaktheid of als reinheid omschreven. Overtredingen moeten openlijk beleden en goedge maakt worden. Dit kan exemplarisch gedemonstreerd worden aan de mythe van Parcival, onder andere randvoorwaarden ook aan het (laatmiddeleeuwse) ridderideaal en aan de erecode van de adel, die in vele kringen ook vandaag nog geldt⁹. Het bestaan ervan is in een democratische maatschappij wel niet meer aannemelijk. Maar toch leidt deze betekenishorizon nog altijd tot de overtuiging dat de eigen stand iets bijzonders zou zijn, iets dat deze van normale mensen onderscheidt en boven hen plaatst. Als vanzelf ontwikkelen zich specifieke competenties, ook als deze door de staat telkens weer ingeperkt worden. Waar mogelijk cultiveert men een specifieke kennis, die een buitengewoon aanzien rechtvaardigt.

structuur. Tot de dag van vandaag lijdt de kerk onder deze tegenspraak. Nog erger: onder de reactionaire woede van de pausen Wojtyła en Ratzinger werd een stijl van regeren gebruikelijk, die aan de basis juist angst verspreidde. Tot schade van een kerk die voor toekomst en maatschappij open staat laten voor-rationele tendensen van de mannenbond op alle momenten hun taaie stabiliteit blijken.

II/2 BOUWSTEEN 2: SPECIFIEKE FUNCTIES NAAR ZICH TOE TREKKEN.

Fundament 2: Zich hoger positioneren als elite.

Mannenbonden motiveren hun abnormale prestaties van onderschikking (gehoorzaamheid, absolute overgave aan een ideaal, specifieke inspanningsverplichtingen) met de stelling, dat zij tot een buitengewone opdracht geroepen zijn. Daaronder vallen: de bescherming of redding van een maatschappij of een volk, de realisatie van een ideaal, de bewaking van een heiligdom of het houden van een belangrijke gelofte. Deze roeping gebeurt door een hogere macht, die de mannenbond tegelijk *onaantastbaar* maakt en boven anderen verheft.

Deze abnormale existentiële inperkingen en opofferingen gelden als onontbeerlijk voor de legitimiteit van de missie. Vaak wordt de status, die bereikt moet worden, als *vol-*

Er komen groepsformaties, eerbetuigingen en machtsverhoudingen, die sterk emotioneel verankerd zijn, functioneel, maar nauwelijks overdacht. Juist daarom kunnen zij zich tegenover welke kritiek dan ook staande houden.

Juist deze hoogst ondemocratische tweedeling van de maatschappij in elites en 'gewone mensen' heeft een slechte naam gekregen. Zeker heeft een hooggedifferentieerde en vertechneerde maatschappij meer dan ooit behoefte aan politieke, ethische, wetenschappelijke en artistieke elites en in feite zullen er altijd voor het algemeen welzijn elites zijn van macht, opleiding en prestatie. Maar de aanspraak om tot een elite te behoren moet functioneel gefundeerd worden door competentie en prestatie.

Klerikale bovenbouw 2: Clerus en 'leken'.

Het valt zeer wel te begrijpen. De jonge kerk breidde zich in de kortst mogelijke tijd uit over het hele Romeinse Imperium. Zij had stevige structuren nodig, anders zou haar eenheid zich spoedig opgelost hebben in de chaos van de meest verschillende rituelen, overtuigingen en etnische gebruiken. Maar toch kon de 'clerus' al spoedig een stevige ambtsstructuur vestigen, die de kernidentiteit van deze nieuwe, grote gemeenschap herkenbaar en stabiel maakte. Al in de tweede eeuw wordt gesproken over de 'clerus', dus over een klasse van ambtsdragers die gepositioneerd staan

⁹ Maria Ossowska, *Das ritterliche Ethos und seine Spielarten*, Frankfurt 2007.

tegenover de ‘leken’ (de leden die tot het volk behoren). In de loop van de eeuwen leidde deze tweedeling in de kerk tot een elitaire geleding en tegenover het gewone volk tot een zeer belangrijke factor van haar stabiliteit¹⁰.

Natuurlijk zouden we dit middeleeuwse ordeningsmodel niet te snel moeten vergelijken met de actuele klerikale structuur. Want we zagen het reeds: tot in de vroege Middeleeuwen functioneerden er nog krachtige democratische structuren; bovendien vielen ook de ‘leken’ met hun seculiere ambten altijd weer bijzondere opgaven binnen de kerk toe, of dat nu vorsten of feodale heren betrof, wetenschappers of de vertegenwoordigers van wetenschappelijke of charitatieve instellingen. Maar sinds de hoge Middeleeuwen werd de clerus binnen het betekeniskader van een standenmaatschappij ook gedefinieerd vanuit zijn uitstekende maatschappelijke positie. Omstreeks 1140 spreekt het *Decretum Gratiani* over “twee soorten christenen”. De ene noemt het “geestelijken” en beschrijft hen als “koningen” die zichzelf en de anderen regeren. De andere zijn de “leken”; hen is het toegestaan te trouwen¹¹.

Vanaf deze tijd functioneert de katholieke kerk met en op grond van deze breuklijn. In feite werd de elitegedachte van de mannenbond overgenomen. Met de wijding tot bisschop (of priester) werden nu specifieke volmachten overgedragen, die de functionele opdracht tot bijvoorbeeld gemeenteleiding of leiding van een ordesgemeenschap duidelijk overstegen. Binnenkerkelijk werd de doop minder relevant dan de wijding en nieuwe rechtsregelingen bepaalden als vanzelfsprekend de mentaliteit; tegenover de ‘leken’ hield men de rijen gesloten. In de latere Oudheid (nauwkeuriger gezegd: volgens canon 6 van het Concilie van Chalcedon, 451¹²) was tenminste nog duidelijk: ambtsdragers konden alleen voor een bepaald bisdom of een bepaalde gemeente gewijd worden; dat zij gekozen werden door de betreffende leden van de kerk was een onontbeerlijke voorwaarde. De derde Lateraanse synode (1179) hief deze bepaling praktisch op. Nu werd men niet meer tot voorganger van

een bisdom of van een gemeente gewijd, maar tot priester op zich. “Het pakket ligt klaar: de gewijde wacht alleen nog af, waar zijn bisschop hem als priester zal inzetten!”¹³ Tertullianus (gestorven na 220) kon nog verklaren dat bij afwezigheid van gewijde personen een ‘leek’ de eucharistie kan vieren. De vierde Lateraanse synode (1215) daarentegen legt vast, dat alleen deze gewijde priester de eucharistie geldig kan vieren¹⁴. Deze beleidskeuze heeft de leden van de clerus nagenoeg onaantastbaar gemaakt. Van de omgang van bisschoppen met klerikale kinderschenders moesten wij als gevolg daarvan kennis nemen.

Ook hier kan men duidelijk aantonen: het Nieuwe Testament, ook de Brieven van Paulus en de Pastorale Brieven, laten een tegenovergestelde tendens zien, en Maarten Luther wees daar nadrukkelijk op. Er bestaat geen bijzonder, maar alleen *een algemeen priesterschap*. De godsdienstige kernfuncties blijven het domein van de gemeenten en religieuze gemeenschappen. Wel bracht het Tweede Vaticaans Concilie dit tegenaccent opnieuw onder de aandacht. Maar het accepteerde ook de traditionele, Bijbels nauwelijks te beargumenteren uitspraak: geestelijke en leken onderscheiden zich van elkaar “niet slechts gradueel, maar essentieel” (*Lumen Gentium*, 10). Dit was voor de vanuit Rome aangestelde kerkelijke leiders voldoende fundament om aan hun dominante positie vast te houden. En tot de dag van vandaag is het de bisschoppen gelukt om zich zonder verdere beredenering als ‘De Kerk’ te presenteren en ‘het Volk Gods’ te degraderen tot ontvangers van bevelen.

Waarom heeft zich deze hegemonie van de geestelijken zo massief kunnen handhaven? Ook hier vermoed ik: zonder kritische distantie en in zelfbetrokkenheid heeft een eliteformatie de dynamiek van een mannenbond overgenomen en de voordelen daarvan voor zichzelf graag geaccepteerd. Juist het katholicisme van na de Reformatie heeft laten zien met hoeveel macht binnen het katholicisme dit denken de werkelijkheid van kerk en geloven bepaalt. Juist in een cri-

10 Eugen Drewermann, *Kleriker: Psychogramm eines Ideals*, Olten 1990. Nederlandse uitgave: *Functionarissen van God, Psychogram van een ideaal* / Meinema 1994.

11 Migne, *Patrologia Latina*, deel 187, kolommen 884 - 885

12 “Niemand mag op een absolute wijze (apolelymenôs) ‘geordineerd’ worden, priester noch diaken .....Als hem niet op duidelijke wijze een plaatselijke gemeente is toegewezen hetzij in de stad of op het platteland, hetzij in een martyrium (begraafplaats, waar een martelaar wordt vereerd) of in een monasterium”, dan “besluit het hoogheilig concilie dat hun ‘cheirotonia’ (ordinatio of aanstelling) van nul en generlei waarde is ..... en dat ze dus bij geen enkele gelegenheid functies mogen uitoefenen”, de tekst van deze canon 6 bij E. Schillebeeckx, *Kerkelijk ambt. Voorgangers in de gemeente van Jezus Christus*, Bloemendaal 1980, 49

13 Schillebeeckx, idem, 63.

14 Schillebeeckx, idem, 61.

sissituatie drongen de kerkelijke leiders zichzelf steeds meer op in het centrum.

II/3 BOUWSTEEN 3: SACRALE MACHT.

Fundament 3: Heiligheid scheidt onderschikking.

In de regel wijden mannenbonden zich aan een 'heilige' opdracht, die alle wereldlijke samenhangen overstijgt. Vaak onuitgesproken leidt die tot de onaantastbaarheid van de bondsleden en voert ze als graalridders weg naar onbereikbare hoogten. Dit specifieke kenmerk is bijzonder belangrijk, want het maakt de besluiten en het gedrag van deze heren in hun eigen aanvoelen onaantastbaar. Het slot is dat zij, de hoeders van de maatschappelijke orde, menen te kunnen besluiten over goed en kwaad, geboden en verboden, heil en onheil. De heilssituatie van hele mensengroepen zou van hen afhankelijk kunnen zijn. Zij kunnen (fysiek) verdedigen, beschermen tegen het kwaad, in naam van God oordelen of vergeven, heil bemiddelen of weigeren. In de voormoderne tijd was wereldlijke macht altijd al verbonden met sacrale aanspraken. Dit geldt voor het laat-antieke byzantijnse en het middeleeuwse keizerschap, maar evenzeer voor de koninkrijken en vorstendommen tot aan de omslag aan het begin van de twintigste eeuw. Niet verwonderlijk dus, dat dit verschijnsel - zoals we gaan zien - ook in de kerken zijn sporen naliet.

Deze achtergrond kan ook verduidelijken, dat in de regel de betekenis van het sacrale voor de huidige vormen van samenleven onderschat wordt¹⁵. Sacrale achtergronden worden meestal verzwegen, zij uiten zich als taboes, dat wil zeggen als overtuigingen waarover men niet mag spreken. Overduidelijk bleek dit in de nacht van 14 naar 15 april 2019 bij de grote brand van de Notre-Dame van Parijs. In heel Parijs, de gesecculariseerde stad bij uitstek, kwamen gevoelens naar boven die al sinds tientallen jaren verbannen waren. Men beschreef deze kathedraal als het hart van Parijs, het symbool voor de grote natie, of als het brandpunt van het Franse christendom. Voor dit ogenblik brak het gevoel voor een heilige werkelijkheid door, levend in de verduisterde diepten van de Franse identiteit. In zo'n situatie kunnen esoterische geheime genootschappen en geheime leringen over het heilige opnieuw gedijen.

Overduidelijk bleek dit in de nacht van 14 naar 15 april 2019 bij de grote brand van de Notre-Dame van Parijs. In heel Parijs, de gesecculariseerde stad bij uitstek, kwamen gevoelens naar boven die al sinds tientallen jaren verbannen waren.

Klerikale bovenbouw 3: Sacrale ambten.

In de vroege Messiaanse ecclesia's heerste aanvankelijk een andere toon. Paulus beschreef de ambten in de ecclesia nog heel erg nuchter, in seculiere categorieën, en bracht ze in verbinding met specifieke, helemaal menselijke competenties. In de vroege kerk kwamen collectieve, spoedig ook individuele ambten van voorgangerschap tot ontwikkeling, om het even of deze gevormd werden volgens het Joodse model als oudste (presbyter) dan wel volgens het hellenistische model als opziener (episcopus, bisschop). Dit voorgangerschap coördineerde en integreerde alle binnenkerkelijke taken. Natuurlijk viel daar ook het voorgangerschap bij liturgische vieringen onder, in het bijzonder bij de eucharistie.

Van een omslag was eigenlijk pas sprake tegen het einde van de vierde eeuw, toen de ambten van kerkelijke leiding sterker betrokken werden op het voorgangerschap bij de eucharistie¹⁶. Bisschops- en priesterambt werden gesacraliseerd: nu wordt over het priesterlijk ambt gesproken en over een daarmee verbonden sacrale waardigheid. In de kerk van het Westen verandert, op z'n laatst vanaf de elfde eeuw, ook de opvatting over de eucharistie. Het gaat nu niet meer over het 'mystieke' (corpus *mysticum* Christi), maar over het 'werkelijke' lichaam van Christus (corpus *verum* Christi): daarin verandert de priester het brood en de wijn op een bepaald fysieke manier (de theologie spreekt over 'transsubstantiatie'). Daarbij komt aan de bisschop en de priester een

¹⁵ Hans Joas, *Die Macht des Heiligen. Eine Alternative zur Geschichte von der Entzauberung*, Berlin 2017.

¹⁶ E. Schillebeeckx, *Kerkelijk ambt. Voorgangers in de gemeente van Jezus Christus*, Bloemendaal 1980, idem, *Pleidooi voor mensen in de kerk. Christelijke identiteit en ambten in de kerk*, Baarn 1985.

precies bovennatuurlijke volmacht toe, die hen hemelsbreed onderscheidt van de 'leken'. Nu is bij de eucharistie niet meer diegene voorganger, die voor het ambt van gemeenteleiding gekozen is. Integendeel, nu kan de bisschop voor de gemeenteleiding alleen maar een persoon benoemen, die al eerder tot priester gewijd is. Deze omkering van de oorspronkelijke verhoudingen is tot op heden gangbare praktijk. Tot schade voor de latere ontwikkeling wijst het Concilie van Trente (1545 - 1563) Luthers Bijbels gefundeerde kritiek op ook deze klerikale misstand af.

Verder moet een achtergrondfactor genoemd worden, die deze ontwikkeling blijvend ondersteunt. Sinds de bisschoppen delen in de sacrale macht van de Byzantijnse keizer (tot de dag van vandaag dragen zij het imperiale purper van het keizerlijk hof), stellen zij een beeld van het heilige op de voorgrond, dat sterk met politieke hoogheid en macht verbonden is en uiteindelijk daardoor bepaald wordt.

Mannenbonden zien zichzelf als dragers van geheimen en dit zien zij als een eigen waarde, die tot een enorme ondoorzichtigheid leiden kan.

De dynamiek van deze vervalsing werkt tot vandaag door in een triomfalistisch kerkbeeld. In de grond van de zaak maakt zij het onmogelijk dat het Volk Gods zich als eenheid kan ontplooiën.

Dat heeft enorme gevolgen voor geloof, vroomheid en kerkbeeld. Want de positionering van de clerus boven de geloofsgemeenschap heeft ook een *spirituele component* die tot vandaag het leven van traditionele katholieke gemeenten bepaalt. Niet-gewijde christenen, vrouwen en mannen, zijn kwalitatief inferieur aan de klasse van de priesters. Op veel plaatsen worden de priesters nog gezien als *andere Christus*: de leken zijn tegenover hen tot eerbiedige gehoorzaamheid verplicht. Priesters worden slechts aarzelend bekritiseerd.

Het in hen gestelde vertrouwen is al bij voorbaat enorm en de hen controlerende krachten zijn nog altijd verzwakt. Na het concilie kwam deze mannenbonden-superioriteit tot vernieuwde bloei, omdat de 'leken' daar niets gelijkwaardigs tegenover konden zetten.

Ook hier hebben de pausen Wojtyła en Ratzinger de vernieuwende impulsen van het Tweede Vaticaans Concilie enorm verzwakt. De op het concilie ontdekte onderlinge wisselwerking tussen Woord en Sacrament werd teruggedrongen en het kerkbeeld werd wederom vastgenageld aan *het sacramentele en eucharistische karakter van de kerk*. Meer dan ooit sloten de hiërarchische deelsystemen (diocesane curies, bisschoppenconferenties en bisschoppensynoden, Romeinse curie) de rijen tegenover de wil en de verwachtingen van het geestelijk afhankelijke kerkvolk. Tegenover het klerikalisme stonden nog nauwelijks spirituele tegenkrachten en vele betrokkenen reageerden met innerlijke of uiterlijke berusting. Hoezeer deze geheiligde macht de respectvolle houding van geestelijken tegenover 'leken' ondergraaft, zal later nog ter sprake komen.

II/4 BOUWSTEEN 4: GESLOTEN EN ONDOORZICHTIG COMMUNICEREN.

Fundament 4: Esoterische superieure kennis.

De specifieke bevoegdheden en de bijzondere kennis van een mannenbond leiden tot een interne uitwisseling van kennis, ervaringen en handelingsmodellen, die afgeschermd, intern gestuurd en tot de eigen groep beperkt wordt. Mannenbonden geven aan hun eigen kennis als *insiders*, hun eigen overtuigingen en denkstructuren onvoorwaardelijk voorrang. Vaak versterken zij hun identiteit door initiatierituelen. Daardoor ontstaat tegenover de 'onverlichte' voorstellingswereld van de buitenstaanders een gevoel van superioriteit. Vanaf de Egyptische oudheid bestaan er esoterische, in het bijzonder hermetische tradities waaraan tot in de huidige tijd vastgehouden wordt, bijvoorbeeld bij vrijmetselaars en rozenkruisers¹⁷. Vaak gaat het daarbij over kennis van heil en verlossing, waarvan de betekenis in de moderne tijd omstreden is. Des te meer aantrekkingskracht kunnen deze tradities ontwikkelen op het type mensen dat zich gedistantieerd opstelt tegenover het rationele karakter van de moderne tijd.

Dit voortdurend ronddraaien binnen de eigen cirkel leidt tot

¹⁷ Jan Assmann, *Die Zauberflöte. Oper und Mysterium*, Frankfurt 2008.

gesloten, zo niet tot zelfs exclusieve gespreksculturen. Een cultuur van zelfbevestiging en in zich opgesloten zelfverdediging krijgt de overhand. De bereidheid om naar buiten verantwoordelijkheid af te leggen en zo te komen tot correctie naar binnen wordt massief beperkt. Zo ontstaan klankkasten voor de zelfverdediging. Deze ruimten zijn niet alleen feitelijk, maar ook principieel geluiddicht naar buiten. Ook naar binnen kan men er maar moeilijk in doordringen. Mannenbonden zien zichzelf als dragers van geheimen en dit zien zij als een eigen waarde, die tot een enorme ondoorzichtigheid leiden kan.

Geheime kennis en specifieke kennis zijn er heden ten dage meer dan ooit, alleen wordt dit door de dragers van deze kennis niet meer zo gedefinieerd. De wetenschappen handelen nu voortdurend vanuit de ervaring, dat zij meer weten dan hun omgeving. Dat hangt samen met de voortdurende winst aan kennis en een algemeen opleidingsniveau. Maar niemand is meer in staat de gezamenlijke stand van de kennis in een cultuur, laat staan die van de hele wereld te overzien. *Geheime kennis* kan aangewezen en zinvol zijn in die situaties, waarin de privacy van personen beschermd moet worden. Maar een dynamische maatschappij die transparantie hoog in het vaandel draagt, is vandaag de dag verplicht een uitlegbare uitwisseling tussen bescherming en controle van geheimen te vinden.

Tegen de achtergrond van de digitalisering van de maatschappij is een uitgebalanceerde verhouding tussen vertrouwelijke en openbaar toegankelijke kennis heel relevant geworden. Enerzijds moet de privé-sfeer van mensen streng bewaakt worden. Dat geldt voor biografische informatie, persoonlijke relaties, informaties over gedrag en gezondheid van mensen. Tenslotte heeft de omvang van ongecontroleerde kennis in bezit van de macht zich sterk uitgebreid, is deze kwalitatief opgeschoven en politiek een groot explosiegevaar geworden. Anderzijds staan burgermaatschappij, politiek en wetenschappen onder een bijzonder zware plicht tot transparantie. In wetenschap, maatschappelijk en politiek handelen heeft transparantie een nieuwe urgentie gekregen. Want wat de wetenschappen bedenken en van plan zijn, welke domeinen van de macht zij bestrijken en hoe zij omgaan met bedreigingen van buitenaf, dit alles moet openbaar toegankelijke kennis worden, omdat dit alle mensen aangaat. Blijkbaar bestaat het gevaar van 'kunstmatige intelligentie' niet in het feit dat machines intelligenter worden dan mensen, maar in het feit dat zij bovenmenselijke massa's kennis kunnen opslaan en verwerken. Tegenwoordig behoren niet alleen de bescherming van de persoonlijke levenssfeer, maar ook de consequente openbaarmaking van digitaal verworven (we-

tenschappelijke, maatschappelijke, politieke) kennis tot een democratisch proces.

Op dit niveau laten wij de traditionele regels van geheimhouding en openheid achter ons, verdwijnen de vaste gebruiken van de klassieke mannenbonden of groeperingen gezworenen. Want meer dan traditioneel gesloten cirkels, kunnen het weten in bezit van de macht en een ondoorzichtige communicatie een kolossaal politiek ontploffingsgevaar gaan betekenen. Des te meer is het van belang dat de deugd van transparantie al voorafgaand aan de gevaarlijke opeenstapeling van de kennis wordt ingeoefend. Vanuit dit gezichtspunt laten mannenbonden gewoonten zien die in onze tijd de nodige vragen oproepen.

Klerikale bovenbouw 4: Cultuur van kerkelijke geheimhouding.

Geheimhouding speelt in klerikale kringen een enorme rol. De hiërarchie ziet zichzelf uit kracht van haar ambtsgenade als een groepering die op bijzondere manier *door de Heilige Geest verlicht* wordt. Haar overtuiging luidt: 'In laatste instantie kunnen alleen wij de christelijke leer, de levensregels van de kerk en de kritiek op onze besluiten geldig beoordelen. Wel zullen wij onze opvattingen op deze kerngebieden zonder ophouden propageren, verklaren en daarvoor loyaliteit opeisen, maar wij zijn tot geen enkele verantwoordelijkheid verplicht.'

Het probleem is dus gelegen in de voortdurende *communicatie* tussen 'boven' en 'beneden' en blokkades in de communicatie zijn er in het voordeel van de elite, zich apostolisch noemende klasse. Want alle exclusieve kennis, alle exclusieve besluitvorming, alle kennis van privé feitenmateriaal en problematische situaties heeft de waarde van kennis die hiërarchische macht verschaft en controle mogelijk maakt. In feite leiden de gesloten klankkasten, waarin zich de hiërarchie voortdurend terugtrekt, tot een hoge ondoorzichtigheid. Het *deelnemen* aan de aan besluiten voorafgaande discussies en beleidsvoorbereidingen bij de benoeming van bisschoppen en van andere belangrijke ambtsdragers, dus van een inhoudelijk volledig participeren, is praktisch *onmogelijk*. De tot dusverre vergeefse pogingen van paus Franciscus door de talrijke muren van zelfisolering heen te breken, bevestigen voorshands deze regel.

Dit alles is bijzonder actueel geworden bij de verdoezeling van de gevallen van misbruik. Juist daar zijn de gevolgen van de tot voor zeer kort gehanteerde regelgeving omtrent

het zegel van geheimhouding schrijnend. Vanaf 2010 liet Joseph Ratzinger alle misbruikzaken van de wereldkerk onder het strengste zegel van geheimhouding in Rome melden zonder zelf tot handelen over te gaan. Als een bisschop in het openbaar gesproken had, zou hij automatisch geëxcommuniceerd zijn. Zo ontstonden muren van zwijgen, van minachting en beduchtheid voor het publieke woord. Tot heden vinden vele geestelijken de angst dat men de eer van de geestelijke stand zou kunnen besmeuren belangrijker dan op te komen voor de waardigheid en de rechten van de misbruikte onderhorigen. Met christelijke sympathie voor mensen heeft dit weinig, met mensvijandig klerikalisme zeer veel te maken. Het kwetsbaarst blijft de hiërarchie door het vaak legitieme, soms strafwaardige seksueel handelen van bisschoppen en priesters. Deze indicator laat zien dat de seksualiteitsvijandigheid van het klerikalisme *zijn kwetsbaarste punt* betekent en ten nauwste verbonden is met zijn machtsuitoefening. Daarom wordt in de afgelopen decennia zijn macht door niets meer verzwakt dan door de dramatische afname van het biechten, want daarmee kon de geestelijkheid haar macht over ziel *en* lichaam laten gelden.

Het is dan ook alom gewaardeerd als een principiële doorbraak dat Franciscus in december 2019 de regel van het 'pauselijk geheim' heeft opgeheven inzake seksueel misbruik door geestelijken. Ieder lid van de geestelijke stand is voortaan verplicht alle mogelijk strafbare gevallen zonder uitstel te melden bij de bevoegde juridische instanties van het betreffende land. Hiermee heeft de paus het vanaf Gregorius VII (1073 - 1085) gehanteerde beginsel van de feodaliteit

doorbroken, dat inhoudt dat iemand slechts door zijns gelijken, de leden van zijn eigen stand, kan worden berecht. (Dit vormt ook het achterliggende referentiekader van de gesloten circuits van de mannenbonden.) Franciscus onderstreepte deze relativering meteen door een vrouw (binnen kerkelijke verhoudingen toch de derde stand) te benoemen op een prestigieuze positie in het Staatssecretariaat.

II/5 BOUWSTEEN 5: HET CONSTRUEREN VAN TRADITIES.

Fundament 5: Funderend stichtingsverhaal.

Alle grote geestelijke bewegingen in de wereld, de wereldgodsdiensten niet uitgezonderd, leven vanuit herinneringen en oerverhalen, waarin de identiteit van mensen besloten ligt. Het zij daarbij om het even of deze herinneringen zich nawijsbaar richten op het chronologisch verloop van het gebeurde dan wel 'alleen maar' op elementaire oerervaringen die in voorbije gebeurtenissen, geschiedenissen, mythen of symbolen geprojecteerd worden, waarin zich fundamentele grondervaringen verdichten. In de godsdienstige herinneringen, vooral van de monotheïstische godsdiensten vermengen zich geschiedenis en hoogste actualiteit op onontwarbare manier.

Dit geldt ook voor de mannenbonden. Zij leven alle vanuit geschiedenissen waarop zij zich beroepen en welke zij zich telkens weer voor de geest halen. Ook de stichtingsverhalen

In feite beschermt de klerikale elite haar leervolmacht als haar waardevolste oogappel.

van mannenbonden grijpen altijd terug op voorbije gebeurtenissen die een fundament vormen voor hun bijzondere missie. Daarmee legitimeren deze bonden hun eigen wijze van handelen. Deze herinneringen brengt men vaak bij voorkeur samen in compacte symbolen - denk aan passer en winkelhaak bij de vrijmetselaars - die een steeds bredere betekenis gaan krijgen¹⁸. Zij weerspiegelen de voorstelingswereld van holbewoners, van Chinese en Egyptische wijsheid, richten de herinnering op grote bouwmeesters en getuigen in steen van de Middeleeuwen, van Renaissance en Barok, gelden - aldus de verklaring van vrijmetselaars - als "werktuigen van de vrije mens" die zijn ruimten om te leven zelf bepalen kan. Zij doen denken aan hemel (passer) en aarde (winkelhaak). Het zijn de symbolen voor levensnoodzakelijke herinneringen die de door de kerk verketterde kennis als 'esoterische' kennis (= geheime kennis) doorgeven tot in de huidige tijd die arm geworden is aan wijsheid en deugd.

Om het even vanuit welke overwegingen en in welke contexten zulke herinneringen ontstaan zijn, daarin worden belangrijke *gewoonten*, normen, attitudes als richtinggevend tradities doorverteld. Zelfs het Arische, a-historische en gewetenloze racisme werd gepositioneerd in Germaanse oertijden en cynisch getaboëiseerd met het eerbiedwekkende hakenkruis. Altijd geldt een oerreligieuze wet: Wat vandaag geldt, moet er al eerder geweest zijn. Op dit fundament spelen traditie en tradities tot vandaag aan toe ook in godsdiensten zo'n belangrijke en normscheppende rol. Onlangs werd haar enorme betekenis, van wereldpolitiek belang, weer in de gedachtewisseling ingebracht¹⁹.

Deze traditieconstructies kunnen ongemeen elastisch zijn en zeer gedifferentieerde identiteiten integreren. Daarom zijn ze als identiteits-schepper en regelgever ook bij mannenbonden zeer geliefd. Maar het is ons even goed bekend, hoe men er misbruik van kan maken. De apostel Jakobus, naar wie tegenwoordig honderdduizenden uit heel Europa met bedoelingen van vrede en verzoening pelgrimeren, gold in de Middeleeuwen als de helper in het dodelijke gevecht tegen de Turken. Maar weinig mensen denken bij hun bezoek aan *Die Zauberflöte* aan de wereldbeschouwelijk diepzinnige achtergronden van deze opera van Mozart. Door historisch verhelderende en ideologiekritische terugblikken zijn vele identiteit construerende tradities in moeijlichkeiten gekomen. Ook tradities zijn geen onaantastbare erfenis, ook zij worden 'geconstrueerd'. Niettemin zijn ze voor de opbouw van identiteit van culturen en binnen deze

onmisbaar. De mannenbonden hebben zich deze functies ten nutte gemaakt.

Klerikale bovenbouw 5: Schrift en Traditie.

Gelet op de Reformatie en onder druk van de resultaten van historisch onderzoek is het 'apostolische' geloof, zoals de katholieke kerk dit verstaat, onder kritiek geraakt. De klerikale formulering van *het gecentraliseerde kerksysteem* met een controlerend, zo nodig onfeilbaar leergezag leidt tot kritisch vragen. Heeft een christelijke kerk de vrijheid de Bijbelse funderende uitspraken over het christelijk geloof naar eigen inzicht te veranderen, te vervolledigen of te ontkennen? Mag zij dus tradities, die op basis van de Schrift niet te rechtvaardigen zijn, een blijvende geldigheid toekennen?

Als we eens afzien van een algemeen (en zeker niet Bijbels) beroep op de Heilige Geest, bevat het officiële antwoord van de hiërarchie niets anders dan de weigering onvoorwaardelijk kennis te nemen van kritische argumentaties. In feite beschermt de klerikale elite haar leervolmacht als haar waardevolste oogappel. Want het toestaan van correcties op de leer zou tot een diepe klerikale aardbeving leiden. Op argumenten van *zelfhandhaving* houdt zij vast aan haar onbepert leergezag. Nagenoeg altijd wordt daarbij als reden aangevoerd: "We hebben het altijd zo gedaan". Enkele recente voorbeelden in de officieel geldende geloofsleer: het strenge verbod van kunstmatige geboorteregeling (*Humanae Vitae*, 1968), het verbod vrouwen te wijden (*Ordinatio Sacerdotalis*, 1994), het uitsluiten van niet-katholiek gehuwde vrouwen en mannen van de communie (argumentatie verspreid op de Duitse *Bischoffensynode 2014/2015*), het vasthouden aan de leer - die in de Bijbel geen fundament heeft - van de *Transsubstantiatie*, omdat die in 1215 op een Synode van Lateranen gedefinieerd werd en op het Concilie van Trente in 1551 (onfeilbaar? definitief?) bevestigd werd, het vasthouden aan de *onontbindbaarheid van het huwelijk*, omdat dit zo - denkt men - in 1563 in Trente gedefinieerd werd, het aanmerken van homoseksueel handelen als zondig, omdat de klerikale elite dit in vroegere eeuwen zo gedaan heeft. Op deze manier is de officieel geldende uitleg van de dogma's feitelijk verworden tot een instrument van klerikale zelfbevestiging. Nooit wordt de vraag gesteld, onder welke vooronderstellingen zulke definities tot stand kwamen. De geloofszin

18 https://freimaurer-wiki.de/index.php/Traktat:_Winkelmass_und_Zirkel

19 Samuel P. Huntington, *Kampf der Kulturen. Die Neugestaltung der Weltpolitik im 21. Jahrhundert*, München 1996.

van het volk (*sensus fidelium*) wordt uitgeschakeld, niet geraadpleegd, maar hoogstens gediscrimineerd als godsdienstige onwetendheid of kerkelijke insubordinatie.

Dit klerikale egocentrisme kan ook verklaren waarom de gebruikte geloofstaal van de kerk zich steeds verder verwijderd heeft van *de ervaring van de mensen*. Klip en klaar: deze ervaring en dit referentiekader bestaan eenvoudig niet. Ook is nergens een spoor te bekennen van een gevecht om in onmiddellijk contact te komen met de werkelijkheid. Zoals ook uit deze waarnemingen blijkt, is de mannenbondtendens van het klerikalisme tot een tweede natuur geworden; de hiërarchie heeft haar eigen klankkast gebouwd (vgl II, 4). Deze achtergrond in aanmerking genomen wekt het dramatische verlies aan relevantie van de katholieke kerk geen verwondering. Vermoedelijk zijn bij andere kerken vergelijkbare mechanismen werkzaam.

II/6 BOUWSTEEN 6: HET PRODUCEREN VAN EEN ZELFBEELD.

Fundament 6: Opvallende zelfexpositie.

Om het even of mannenbonden zichzelf als geheime genootschappen of als publiek handelende maatschappen zien, ze zijn in de regel gewoon hun identiteit te tonen door *kleding* of uniformen, door precieze ordeningen in rangen, bijzondere titels en eretekenen. Dit wijst allereerst op de nostalgie naar een tijd waarin een maatschappij zich nog in standen presenteerde. Nauwkeuriger bezien proberen zulke bonden zich ook vandaag nog naar buiten van anderen te onderscheiden en - om te werven of te dreigen - hun belangrijkheid te demonstreren. Men denke aan martiaal optredende motorclubs of de exotisch geklede fans van voetbalclubs.

Vele mannenbonden zien zichzelf als geheime genootschappen. Ooit waren ze verboden of konden hun kennis of handelen onttrekken aan een bevoegde controle. Er bestaat een lange geschiedenis van esoterische stromingen, die de parels van haar wijsheid niet voor de zwijnen willen gooien. Andere bonden vinden het belangrijk hun macht en hun dominantie publiekelijk te laten zien. Men denke aan de partij-organisaties van het fascisme en van hedendaagse

rechts-extreme organisaties. De Ku-Klux-Klan ziet zichzelf weliswaar als een geheim genootschap om zich zo af te schermen voor controle door de staat, maar tegelijk horen vreeswekkende publieke manifestaties tot zijn program. De systematisch gehanteerde terreurmethode van Islamitische Staat hebben, hoe cynisch dit ook klinken mag, wereldwijd succes.

Klerikale bovenbouw 6: Praalhanzerij.

Natuurlijk mag men de rooms-katholieke kerk geen bedoelingen van terreur of bedreiging in de schoenen schuiven. Maar net zoals bij de oosters-orthodoxe kerken staat bij de rooms-katholieke kerk de geestelijkheid in een hooggecultiveerde traditie van presentatie en pracht. In de roomse barok wou men de "triomf van de genade" laten zien. De kerken hebben altijd een publieke opdracht vervuld om er - met subjectief de beste bedoelingen - voor te zorgen dat de christelijke boodschap verkondigd wordt. Dit missionaire belang verklaart tot heden toe vele aspecten van het notoir katholieke tentoonspreiden van pracht en praal, of dit nu bij de liturgische viering is of bij processies, bij de plechtige concelebraties in de Sint Pieter, het uiterlijk vertoon bij kardinaalscreaties of uitvaarten van pausen, bij Wereldjongerendagen of pauselijke reizen over de wereld. Vanaf Johannes Paulus II heeft Rome een hoge perfectie van mediale effectiviteit ontwikkeld. Daarbij staat de 'hogere geestelijkheid' (bisschoppen, kardinalen en paus) in purper, vermiljoen of stralend wit, soms in zeer kostbare gewaden, met mijter en bisschopsstaf uitgerust, als vanzelfsprekend in het middelpunt van de gebeurtenis.

Het zou te ver voeren om uitleg te geven over de vele kledingstukken en kledingvoorschriften die getuigen van de hoogheid en de bevoegdheden van de betreffende ambten. Denk slechts aan mijter en staf (de hoogheidsteken van keizerlijke gezanten!), aan purperode kalotjes, aan kostbare borstkruisen met glinsterende kettingen en aan het geüniformeerde binnenschrijden van hele rijen bisschoppen bij bepaalde gelegenheden. Zelfs paus Franciscus schijnt zich langzaam maar zeker te onderwerpen aan de druk van deze zelfpresentatie. Deze praal bevordert in ieder geval niet de geloofwaardigheid van wat zij verkondigen.²⁰ Roepen zulke presentaties heden nog de boodschap van de eenvoudige man uit Nazaret op? De drang tot zelfpresentatie is in de regel

²⁰ Reeds in de hoogtijdagen van het feodalisme een grote kwaal! Zie: Tweede Synode van Lateranen 1139, Canon 4: Aansporing tot bisschoppen en andere geestelijken niemand ergernis te geven door de kleuren, de vorm en de extravagantie van hun kleding, maar zichzelf op een sobere en gedisciplineerde manier te kleden.

sterker dan de toelag Gods goedheid en mensvriendelijkheid te vieren. Zij tast de Bijbelse boodschap aan in plaats van deze voor het voetlicht te brengen.

Paus Franciscus moet niets hebben van deze praal. In deze oppermachtige traditie laten zich de superioriteit van de mannen en het poneren van de macht, een geperverteerd vertoon van het heilige, ongenadig gelden. Beschikt Franciscus over de invloed om deze oppermachtige traditie te temmen en de weg te effenen voor een mensnabije ervaring van het goddelijke?

II/7 BOUWSTEEN 7: VERZELFSTANDIGING VAN HET RECHT.

Fundament 7: In- en onderschikken.

Iedere maatschappij die zich richt op ideële of maatschappelijk-politieke doeleinden, moet zichzelf om deze te bereiken een bepaalde structuur geven. Structuur heeft voor mannenbonden een specifieke betekenis, omdat deze zich zien als maatschappelijke elites en effect willen bereiken. Daarom moeten hun gewoonten en handelwijzen nauwkeurig omschreven, commandolijnen en structuren van interne communicatie en onderschikking helder vastgelegd worden. Commando en gehoorzaamheid spelen, zoals al opgemerkt, een primaire rol. Daarbij horen: de nauwkeurige opdeling en afgrenzing van machtsbevoegdheden, een lijst van sancties en afspraken over het noodzakelijk uitsluiten van dissidenten uit de gemeenschap. Als voorname voorbeelden gelden: de militaire (Pruisische) organisatie (die zich de positie van een staat in de staat verworven had) en maffiose, meer in het bijzonder criminele organisaties die een eigen rechtssysteem opzetten en dit genadeloos effectueren.

Hoe meer een mannenbond op staatsorganisaties gaat lijken of in het openbaar aanspraken doet gelden, des te duidelijker wordt een eigen rechts- en ordeningssysteem uitgewerkt. Het is dan een kwestie van loyaliteit aan de staat, of het concurrerende elitaire systeem zich handhaaft. Dat rechtssystemen naast elkaar bestaan, komt telkens weer voor. Dit blijkt niet alleen bij het bestuderen van revolutionaire tijdperken, tijdens welke vaak elitaire elites een nieuw rechtssysteem tot stand brengen, maar ook bij het nader beschouwen van het verenigingsrecht, dat moderne staten, ondernemingen en verenigingen haar eigen regelingen toestaat.

Klerikale bovenbouw 7: Strategie van het absoluut gesteld recht.

Reeds in de late Oudheid speelde het recht in de toenmalige staatskerken een belangrijke rol: partieel is het in oosters-orthodoxe kerken ook thans nog verweven met het recht van de staat. Op de ingewikkelde wisselwerking van wereldlijke en kerkelijke krachten gaan we hier niet nader in. Van het grootste belang is later voor de westerse, dus de rooms-katholieke kerk de zogenaamde *Gregoriaanse Hervorming* (11e-12e eeuw), die het aanzien van de kerk fundamenteel veranderde. Gregorius VII (1073 - 1085), alom bekend vanwege de gang naar Canossa (1076/1077), streefde de onafhankelijkheid van de kerk tegenover de middeleeuwse feodale heren na, doordat hij de paus tot opperste rechter verklaarde over alle (wereldlijke en geestelijke) macht. Behalve in een zaak van geloofsafval mag hij door niemand geoordeeld

***Deze achtergrond in
aanmerking genomen
wekt het dramatische
verlies aan relevantie
van de katholieke kerk
geen verwondering.***

worden²¹. Deze bepaling was al eerder bekend, maar werd nu consequent doorgevoerd. Hij is dus de hoogste wetgever en de hoogste uitvoerder van wetten. Tegelijk verandert de structuur van de kerk fundamenteel, want onder de invloed van het Romeinse recht wordt zij nu in de kern een welgeordend rechtssysteem. De in die tijd verschenen verhandelingen over de kerk zijn juridische tractaten.

Het kerkelijke recht laat zijn dienende functie tot bescherming van rechtvaardige verhoudingen achter zich, want in de machtsstrijd met de 'wereldlijke' machten krijgt het een door God gegeven eigen waarde en vormt het de oppermachtige beleidsruimte waarbinnen de kerkelijke leidingsgremia intern en extern handelen en hun machtsaanspraken geldend maken. Ongemerkt veranderen bestaande zeden en gebruiken in juridisch vastgelegde normen. Een kolossale dynamiek en intensivering begint, die zich in de grond van

²¹ *Decretum Gratiani*, Prima Pars, dist. 40, c. 6,3: "(Papa) a nemine est iudicandus, nisi deprehendatur a fide devius."

de zaak tot aan het Tweede Vaticaans Concilie voortzet. De kerkstructuur wordt gecentraliseerd, tot een monocratie aan toe. Consequent worden de sacramenten ondergebracht in juridische categorieën waarover de kerkelijke leiding bevoegd is en daarmee onderworpen aan het kerkelijk regime. Nu verdwijnt het ambt van voorganger voorgoed achter het priesterschap en interpreteert men de eucharistie vanuit een echt wel magische veranderingsvolmacht. Zelfs de verlossingsleer met haar Paulinische wortels wordt vanaf Anselmus van Canterbury (1033 - 1109) voorgesteld als een feodaal rechtsgeding²². Daarom moet men er niet versteld van staan dat de geestelijkheid voor een lange periode versmald wordt tot een geleding waarvan de hoogste waardigheid bestaat in het uitoefenen van canoniek vastgelegde volmachten.

Negenhonderd jaar lang werd dit zeer autoritaire uitgangspunt uitgebouwd en verscherpt. De voorrechten van de (hogere) geestelijkheid worden veiliggesteld, in de verplichte Paasbiecht en de concrete biechtpraktijk wordt de controle over het kerkvolk tot in de intieme domeinen geïntensiveerd; een uitgekiend systeem van huwelijksbeletselen brengt het huwelijks sacrament onder kerkelijk goedgevonden. Voor de toeschouwers voltrok zich deze transformatie ongemerkt. Volgens de letter bleven oude structuren, kerkelijke praktijken en geloofsovertuigingen overeind. Daarom kon de geestelijkheid zich beroepen op continuïteit. Maar de intentie van waaruit zij gerealiseerd werden, werd geheel en al geformaliseerd en gereduceerd tot een gehoorzame herhaling van het voorgeschrevene.

Vanaf het moment van de Gregoriaanse Hervorming ging de westerse kerk haar eigen weg. Daardoor vervreemde zij zich in grondhouding en mentaliteit diepgaand van de oosters-orthodoxe kerken. Zij stelde zich wantrouwig op tegenover mystieke en spirituele impulsen en was er zo de oorzaak van dat de talrijke hervormingspogingen consequent geblokkeerd werden. Denk maar aan de verbranding van Jan Hus (1370 - 1415), de veroordeling van de conciliarisme-besluiten van het Concilie van Konstanz (1414 - 1418), de verkettering van Maarten Luther (1483 - 1546) alsook aan de antimodernistische manie van het berispen van theologen die begon vanaf de zestiger jaren van de negentiende eeuw.

Geleidelijk groeiden de reeds bestaande bouwstenen van het klerikalisme aaneen tot een hoogst effectief *totaal fenomeen*, dat de westerse kerk typeert. Tot het Tweede Vaticaans Concilie vormt het canoniek recht het beslissende plechtanker van de zo hooggeroemde eenheid waarmee de katholieke kerk zo blij

is. Het resulteert voor de hiërarchische elite in een onverwoestbaar bewustzijn van eigenwaarde en succes, maar voor de niet-geestelijken in een zelfverlies door diep ingeprente onderdanigheid. Alle klassieke ambten van de bisschoppen (leraars-, priester- en herdersambt) degenereren aldus tot afdwingbare juridische, controlerende en sanctionerende middelen die steeds onbarmhartiger ingezet worden. Door het augustiniaanse zondebewustzijn, over het ambivalente karakter waarvan men voorheen nog kon discussiëren, verkrijgt de onderwerping van de leken een echt wel giftige kwaliteit. Met als keerzijde de voortdurende zelfvervreemding van het gehoorzame, zich onderwerpende en steeds om vergeving smekende volk.

Gezien deze diep ingesleten machtsgeschiedenis verwondert het niet dat de bevrijdende tegenimpulsen van het Tweede Vaticaans Concilie ook vandaag nog op enorme weerstand stuiten. De dynamiek van de klerikale mannenbond heeft de charismatische en broederlijke impulsen van de Bijbelse traditie geheel en al overwoekerd.

Slechts vanuit deze context is een ontwikkeling te verklaren, die in de antimodernistijd in gang gezet werd. Het leerambt van de theologie, dat onlosmakelijk deel uitmaakt van het kerkelijk leerambt, werd feitelijk het spreken onmogelijk gemaakt. Gebruikelijk spreekt men tegenwoordig over het éne authentieke leerambt dat door bisschoppen en paus uitgeoefend wordt. Pius IX (paus van 1846 tot 1878) zette vaart achter deze adembenemende monopolisering die spot met alle beginselen van kerk en kerkelijkheid. Met een overval degradeerde hij krachtens pauselijke volmacht de geloofszin (*sensus fidelium*) van het volk zoals hij ook de onbetwistbare leercompetentie van de theologie van tafel veegde. Toen was de weg vrij voor de definitie van een onfeilbare Leerambt (1870), dat eveneens in juridische categorieën wordt omschreven. Tegenover de docerende hiërarchie stond nu alleen nog maar het luisterende Volk Gods. Deze hiërarchie zet zich ook af tegen de opkomende kennis van wetenschap en moderne cultuur.

Zo krijgt de neiging tot zelfisolering van de mannenbonden bij de hiërarchische elite een nieuw accent. Haar leerambt komt zo in een *anti-modern licht* te staan. Het positioneert zich tegenover nieuwe competenties van de wetenschap en een nieuw politiek laïcisme. De opvolger van de apostelen biedt weerstand aan de immer boosaardige tijdgeest. Zo ontwikkelde zich het klerikalisme tot de grootste vijand van een mensvriendelijke gemeenschap van zusters en broeders

²² Bedoeld wordt de "satisfactietheorie" die Anselmus in zijn boek *Cur Deus homo* heeft ontwikkeld.

***Door het augustiniaanse
zondebewustzijn, over het ambivalente
karakter waarvan men voorheen
nog kon discussiëren, verkrijgt de
onderwerping van de leken een echt
wel giftige kwaliteit.***

die bereid zijn Jezus van Nazaret te volgen.

II/8 BOUWSTEEN 8: STOORFACTOR SEKSUALITEIT.

Mannenbonden ontstaan in typische mannenmaatschappijen en reproduceren dit bijzondere kenmerk nadrukkelijk. In mannenmaatschappijen maken zij uit hoe de zaken gaan. In geen ander van de hier besproken domeinen werken maatschappij en mannelijke dominantie zo nauw samen.

Fundament 8: Feodale mannenbond.

Zoals Michel Foucault laat zien, heeft reeds de Oudheid nagedacht over het probleemgebied van liefde, lust en seksualiteit, zij het ook uitsluitend vanuit mannelijk perspectief. Het genot en het welbevinden van de man, niet van de vrouw, staan in het middelpunt. Belangrijk wordt de school van de Epicuriërs, vooral van haar prominente vertegenwoordiger Epictetus (circa 50 - 138), die evenwichtigheid en emotionele beheersheid, gemoedsrust en innerlijke vrijheid propageert²³. De mens dient de baas te zijn over zijn gevoelens en hartstochten. Dit uitgesproken mannelijk ideaal van beheersing van het lichaam heeft grote invloed op het christendom van de latere Oudheid, vooral op Augustinus. Bij alle handelen worden soevereine innerlijke beheersing en discipline geëist. De stoïcijnen beschouwen de seksualiteit met haar anarchistische bege-

leidende verschijnselen (hartstocht, verleiding, vrouwelijke invloed) als stoorfactor.

Dit leidt tot situaties, rijk aan conflicten, want gewoonlijk laten de seksuele begeerte en haar gevolgen zich uitschakelen noch ontkennen. Daarom gaan mannenbonden - al naargelang idealen en doelstellingen - daar genuanceerd mee om. Nooit ten nadele van de mannelijke voorrang. In het ergste geval kan deze voorrang als brute heerschappij uitgeleefd worden: ongeremd als demonstratie van macht en onderwerping. Volgens Paulus kan zelfs het huwelijk dit doel dienen: "Het is beter te trouwen dan te branden" (1 Kor, 7,9). Zo wordt de vrouwelijke partner tot seksueel object, haar eigen subjectiviteit speelt geen rol. Van belang is slechts dat uit de seksuele betrekkingen geen latere verplichtingen voortkomen die het tevoren geformuleerde hogere doel hinderen, verplichtingen tegenover de gebruikte vrouw, de verwekte kinderen of een bedrogen echtgenoot. Amorele praktijken komen in anarchistische mannenbonden dagelijks voor. Het is goed te bedenken dat deze in het onderbewuste lustleven, ook bij de nobelste mannen, als gevaar en verzoeking aanwezig blijven.

Mannenbonden vol pretenties, die zich - filosofisch, politiek, krachtens adellijke afstamming of godsdienstig - als elite in dienst van het algemeen welzijn positioneren, sublimeren (in het ideale geval) hun mannelijke driftleven binnen het kader van hun publieke rol²⁴. Vanaf de Middeleeuwen worden de publieke en de private sector streng onderscheiden. Als hoofdverplichting zien zij de zorg voor hun familie en de

²³ Uwe Olligschläger, *Epiktet und seelische Gesundheit*, Berlin 2009

²⁴ Zie voor de volgende uiteenzettingen de desbetreffende literatuur van Michel Foucault en Georges Duby. Van M. Foucault zie de drie banden van zijn *Histoire de la Sexualité: La volonté du savoir*, Parijs: Gallimard, 1976, *L'usage des plaisirs*, Parijs: Gallimard, 1984 en *Le souci de soi*, Parijs: Gallimard, 1984. Van G. Duby zie: *Le chevalier, la Femme et le Prêtre*, Parijs, 1981, *Dames du XIIe siècle*, Parijs, 1995 und *Le temps des cathédrales*, Parijs: Gallimard, 1976. Van deze werken zijn vertalingen in het Nederlands verschenen. Voor Foucault: *Geschiedenis van de seksualiteit* (Amsterdam: Boom, 2018) is geheel opnieuw vertaald door Jeanne Holierhoek (die de prestigieuze Martinus Nijhoff Vertaalprijs 2018 ontving voor haar rijke en gevarieerde vertaaloeuvre). Voor het eerst verschijnen de drie delen in één band: *I De wil tot weten / II Het gebruik van de lusten / III De zorg voor zichzelf*. (Het postuum verschenen vierde deel *Les aveux de la chair* zal medio 2019 bij Boom verschijnen als *Bekentenissen van het vlees*.) Voor Duby: *Ridder, vrouw en priester* (Amsterdam: Becht, 1985), *Edelevrouwen in de twaalfde eeuw* (Amsterdam: Bakker, 1997), *De Kathedralenbouwers* (Amsterdam: Elsevier, 1986)

instandhouding van het erfgoed, de grote stabilisator in een feodale maatschappij. Zo nodig zien zij af van een verbintenis in liefde en seksualiteit, want zij weten uit ervaring dat de vaak gepraktiseerde tussenoplossingen (affaires, buitenechtelijke betrekkingen) tot zware complicaties kunnen leiden. In het licht van zulke risico's kiest een beperkte minderheid voor de zekerste weg. Zij vindt vrede en vervulling in een leven, dat zich onthoudt van alle seksuele activiteiten. Vaak is de prijs voor dit rigorisme een moreel rigorisme tegenover derden, waar het samenleven weinig baat bij heeft.

Tot de vruchtbaarste oplossingen leiden echter levensontwerpen die hun consequente zelfdiscipline kunnen verbinden met een intensieve liefde voor vrouw en kinderen of een rijpe empathie tegenover andere mensen, welke laatste dan in de christelijke traditie 'naastenliefde' genoemd wordt. In beginsel overwinnen deze mannen reeds de grenzen van een mannelijk georiënteerde levensstijl, ook als zij de rol vervullen van een huisvader, een ordesgeestelijke of een kluisenaar; natuurlijk waren zij zich nog niet bewust van deze grensoverschrijding. Maar dat is een beoordeling met de kennis van nu.

Zoveel lijkt wel duidelijk: als er iets is dat het middeleeuwse christendom voortdurend verder doorgaf (dat ook door de Bijbelse traditie gevraagd werd), dan was het wel het *androcentrisme* van een maatschappij die uit zichzelf al bestuurd werd door een mannelijk georiënteerde elite, dus door de adel, die in het Karolingische milieu tot ontwikkeling kwam. Ook daar ging het erom de stoorfactor seksualiteit

controleerbaar te maken en om te vormen tot een factor, die stabiliteit gaf aan de cultuur in ontwikkeling. De seksuele drift vormt ook voor de naderende Middeleeuwen een groot probleem. In beginsel is ook nu geen toereikend controle-middel voorhanden. Het maakt daarbij niet uit, of men een radicaal afzien van seksualiteit dan wel een gecontroleerde matigheid eist. Daarom stelt Foucault een sterke continuïteit vast tussen de antieke en de beginnende middeleeuwse-christelijke cultuur. Aan beide ligt een gespleten, vrouwenkritisch mensbeeld ten grondslag; de vrouw zal de grote stoorzender worden en het projectiescherm voor veel kwaad, waartoe een bandeloos gedrag leiden kan. Ook nu was er geen oplossing voor het probleem van de seksuele begeerte.

Maar volgens Foucault brengen de groeiende christelijke invloeden langzaam verandering in de omgang met seksualiteit. Doel is nu niet meer de controle over seksualiteit, maar de seksuele reinheid. Seksuele begeerte schept niet eenvoudig verwarring, maar bevlekt. Daarbij is het onvermijdelijk dat ook de bron van deze bevlekking in de vrouw geprojecteerd wordt. Zij is de bron van onreinheid, de bron van het kwaad; met Eva, een vrouw, is het onheil van de wereld begonnen. In de zondige naaste laat God zich niet meer onvoorwaardelijk vinden. De werkelijk vromen vinden God slechts in Zijn eigen geestelijke dimensies, in gebed en meditatie, in de sacramenten en kerkelijke erediensten.

De studies van Georges Duby over de 11e tot de 13e eeuw in de wereld van de Franse adel bieden hierbij concreet aan-schouwelijk onderricht. Reeds vanaf de 9e eeuw tekent zich

hier een baanbrekende ommekeer af. Twee referentiekaders komen tegenover elkaar te staan. In de opkomende feodale maatschappij beschermt *het wereldlijke model*, helemaal doordrenkt van feodalisme, het erfgoed van de heersende elite. Van zijn kant wordt het gezin (vader, moeder, kinderen) de centrale instantie van de maatschappelijke stabiliteit. Dat vormt het snijvlak tussen openbaarheid en intimiteit en regelt de opvolging, het uithuwelijken van de dochters en het afkopen van de zonen op zodanige manier, dat het erfgoed, dus de machtsbasis van het huis, geen schade ondervindt. Met het oog op deze doelstel-

lingen gelden de regels van een echtelijke monogame trouw maar betrekkelijk. Jeugdige uitglijders, slippertjes van de man, maîtresses, onechte kinderen of de zwangerschap van ongetrouwde meisjes brengen geen openbare schande. Ongeoorloofd daarentegen zijn de zijpaden voor vrouwen. Huwelijksluitingen, doorgaans nog gebeurd voor het kerkportaal, zijn niet belangrijk als teken van een persoonlijke echtelijke band, maar omdat op deze manier de nieuwe erfelijke verhoudingen én contractueel geregeld én publiek bekendgemaakt worden.

Geleidelijk werd dit wereldlijk model gewijzigd in een kerkelijk. Als men wil, kan men zo een veel diepgaander en radicaler inzet vestigen; veel mensen voelen zich daardoor aangetrokken. Ascetische stromingen laten zich gelden. Dit model leidt tot een afzonderlijke positie voor het huwelijk. Nog lang blijft ook de kerkelijk gelegitimeerde seksuele daad als (dagelijkse) zonde gezien worden. Maar onder druk van de wereldlijke behoeften (verwekken van nakomelingen en veiligstellen van stabiliteit) geldt het huwelijk als het kleinere kwaad dat men moet accepteren. Om dit kwaad zoveel mogelijk van zijn zondige karakter te ontdoen, wordt een uitgebreide huwelijksmoraal ontwikkeld. Alle seksueel genot als zodanig dient onder controle gebracht te worden. De opkomende biechtpraktijk perfectioneert de controle over de standen van de 'krijgers' (*pugnatores*) en de 'werkers' (*laboratores/agricultores*) - later spreekt men over de standen van verdedigers en voeders. Die controle gebeurt door de hoogste stand, de 'bidders' (*oratores*) - de priesters en zielzorgers. Nu krijgen de al genoemde moraalregels voor een geordende, tot het huwelijk beperkte seksualiteit een absolute geldingskracht. Uitzonderingen worden bestreden, in beginsel niet meer geduld. Ten slotte wordt het huwelijk zelf gesacraliseerd doordat men dit verheft tot zevende sacrament. In de 11e eeuw wordt de huwelijksluiting voor de priester als getuige verlegd naar binnen het kerkgebouw en daarmee ook als openbaar teken onder absolute kerkelijke controle gebracht. Het kerkelijk model overlapt het wereldlijke.

Daarmee gaat een opmerkelijke ontwikkeling gepaard. Deze morele ordening en kerkelijke controle tot in intiemste persoonlijke gebieden maakt het huwelijksleven gaandeweg tot een geloofsgetuigenis. In het eigen geweten moet het telkens persoonlijk voor God verantwoord worden en in de biecht gerechtvaardigd. Dit leidt tot een grondige paradigma-wisseling, die het huwelijk bevrijdt van zijn feodale fixatie op bezit en vragen van erfgoed. In het kerkelijk recht zet zich het beginsel van wederzijdse instemming door. Tot de dag van vandaag luidt het canonieke rechtsbeginsel: "de *wederzijdse instemming* maakt het huwelijk". Alleen de persoon kon

voortaan gehuwd zijn, die met vol verstand en in geweten de huwelijkspartner trouw gezworen heeft. Uiteraard werden daardoor voor de elites de (feodale) betekenis van het huwelijk en de hoofdrol van de man niet overwonnen; in het recht blijft deze tot in de 21e eeuw bestaan. Niettemin was op dit kernpunt, waar het huwelijk geconstitueerd wordt, de eenzijdige fixatie van het huwelijk op de man doorbroken.

Klerikale bovenbouw 8: Het 'zuivere' klerikalisme.

Komen wij na deze noodzakelijke uitweiding terug op de hoofdvraag. Welke uitwerkingen had deze ontwikkeling op de klerikale structuur en mentaliteit van de rooms-katholieke kerk? Ingekort luidt mijn formulering: Hoe meer in het wereldlijke domein de nadruk op de superioriteit van de mannen verzacht werd en mannenbonden concurrentie kregen, des te scherper werd binnen het in het wereldlijke functionerende kerkelijke verband onder regie van Rome de fixatie op man en mannelijkheid doorgedreven. Test en getuige daarvoor is het priesterhuwelijk, waarvan het einde ophanden was en dat door de levensvorm van een in solitaire situatie ongehuwd zijn, het celibaat, werd vervangen.

Binnenkerkelijk was de kritiek op priesterhuwelijken al lang voorbereid en die was scherper geworden, zodra de priester, in plaats van primair als voorganger van de gemeente op te treden, in de heilige mis het kruisoffer en een magische verandering voltrok. Op alle gebieden, die zo-even geschetst werden, bleven de sekse- en vrouwvijandige stromingen van de vroegere eeuwen actief, inclusief haar niet-bijbelse elementen. Vanaf de vierde eeuw doken voor het huwelijk vijandige besluiten op. De angst voor wettige priesterzonen

die feodale vorderingen op het erfgoed konden doen gelden, gaf ten slotte de doorslag. Nu intussen de vestiging van een hiërarchische rechtsordering in het kader van de Gregoriaanse Hervorming absolute geldigheid verkregen had, nam in 1139 de Tweede Lateraanse Synode de volgende besluiten: 1. Hogere geestelijken, “die getrouwd zijn of een concubine hebben”, verliezen hun ambt en prebende; 2. Missen van priesters die een vrouw of concubine hebben, mag men niet meer bijwonen; 3. De priesterwijding vormt een *inhabilerend huwelijksbeletsel* (dus een beletsel dat een huwelijk onvoorwaardelijk niet alleen verbiedt, maar ongeldig maakt). Sindsdien is voor het forum van de geestelijk almachtige kerk - afgezien van later besloten uitzonderingen - ieder huwelijk van een priester ongeldig.

De draagwijdte van dit laatste besluit en zijn geldigheid tot op de dag van vandaag kunnen nauwelijks overschat worden. Want met de celibataire levensvorm werd de priester niet eenvoudig een levensvorm opgedrongen die men als een kledingstuk kan aandoen of uittrekken. Met het celibaat komen de beschreven klerikale elementen in al hun dimensies bijna letterlijk tot op de huid, het wordt een

Dat deze levensvorm bij talloze geestelijken storingen veroorzaakt, hen tot eenzaamheid en surrogaatbevredigingen brengt en zelfs seksueel geweld tegenover kinderen tot een epidemie laat worden, heeft hier niet speciaal uiteengezet te worden.

lijfelijke realiteit. De celibataire geestelijken leveren zich aan hun bijzondere opdracht uit tot aan het verlies van hun innerlijke vrijheid aan toe. Men kan deze levensvorm niet rechtvaardigen met de bewering dat de kandidaten voor het priesterambt vrijwillig voor deze levensvorm gekozen hebben, want tot vandaag toe kunnen de betrokkenen de levenslange consequenties in de regel niet overzien. Normaal gesproken zouden zij zich graag beschikbaar stellen voor de dienst aan de christelijke boodschap; dat

is een boodschap die het celibaat noch vereist noch daar affiniteit mee heeft.

Zo belichamen rooms-katholieke priesters vaak alleen met pijn het mannelijk-elitaire programma van de apostolische kerk. Tegelijk bezwijken zij voor de verleidingen van dit model. Men zegt hen dat ze in de naam van Christus kunnen handelen, zij kunnen hun bestaansreden van hem uit conceptualiseren. Zo ervaren zij zichzelf als vertegenwoordigers van een sacrale macht, die alle andere christenen niet bezitten. “Een priesterhart is Jezus’ hart”, zo begint een kerkelijk lied, dat in reactionaire kringen weer gezongen wordt. De ondoorzichtigheid en fixatie op narcistische tradities kunnen bij hen een tweede natuur worden. Dan is het hun hoogste ideaal een onfeilbaar rechtssysteem te vertegenwoordigen in plaats van Gods Woord. In werkelijkheid maakt deze levensvorm onderdanig. De hoop op een God van liefde wordt vervangen door het mannelijk geïnfecteerde ideaal van een leger in slagorde.

Heden ten dage zijn celibaat en - nauw daarmee verbonden - homofobie massief onder kritiek gekomen. Ook talloze geestelijken hebben meer afstand genomen van deze vroeg-middeleeuwse levensvorm; hierbij spelen niet alleen tijdgebonden argumenten een rol. De actuele epidemie van klerikale macht tegen kinderen, jongeren en nonnen onthult het giftige mengsel van elkaar beïnvloedende factoren, waarin de spirituele traditie van eeuwen verborgen gaat. Daarom is het niet voldoende om in het zicht van deze catastrofe op te roepen tot meer bescheidenheid en zelfdiscipline. Er moet nagedacht worden over de narcistische, man-georiënteerde grondstructuur die ten grondslag ligt aan de hiërarchische kerkordering. Dat is niet eenvoudig, want het klerikalisme heeft het kerkelijke origineel zozeer met een uitgekiend netwerk van theologische argumenten bedekt, dat de innerlijke tegenspraken en massieve breuklijnen door de betrokkenen nog slechts met moeite opengelegd kunnen worden.

BOUWSTEEN 9: ONBALANS EN COMPROMIS.

Leven geschiedt nooit normaal, maar bestaat in levensvormen die een innerlijk compromis tot stand brengen, een balans tussen idealen en werkelijkheid, verlangen en vervulling, persoonlijke opgave en ervaren toewijding. Ook dit compromis zal nooit leiden tot een ‘normale’ situatie zonder spanningen. In positieve en negatieve zin ervaren wij ons lichaam als de locatie en graadmeter voor wat ons geschonken wordt en gelukkig maakt of voor wat wij missen en ons opgelegd is.

Deze beeldspraken kunnen toegepast worden op de cultuur van maatschappijen en groeperingen. Daar maken zij structuren zichtbaar, die deze spanningen weerspiegelen en in vaste banen leiden, in het beste geval in een vaste volgorde sturen van beheerste porties energie. Tot een statische balans kan het nooit komen, dat zou alleen maar de dood betekenen. Wij hebben ofwel een balans nodig ofwel gaan deze energieën in andere domeinen inzetten. Op het terrein van de seksualiteit krijgt dit krachtenspel een bijzonder dramatische uitwerking, want daar verkrijgt het spel van de sublimering een in het oog springende aanschouwelijkheid.

Fundament 9: Afzien van genot.

Mannenbonden reageren op een bijzondere manier op zulke spanningen die hun uitwerking hebben tot in de lichamelijke drift. Daarbij komt het mannelijke als dominerende cultuurvorm naar voren. Mannen treden naar voren en bevestigen zichzelf als het leidende geslacht. Mannenbonden ontwikkelen zich vanuit deze profileringen en organiseren hun eenzijdige verdeling van invloed en macht. Zulke toegespitste levensvormen hebben dan weer hun terugslag op cultuur en maatschappij. Zij definiëren wat man en mannelijkheid behoren te zijn.

Deze omschrijving laat al zien: de standaarden voor wat man en mannelijkheid betekent, zijn niet objectief voorgegeven, maar steeds al cultureel gevormd. Niet ter discussie staat: reeds in oude tijden heeft zich in de Europese cultuur een asymmetrisch rollenspel tussen man en vrouw ontwikkeld. Dat heeft echter verstrekkende gevolgen, want wie over de man praat, denkt (en voelt) de positie van de vrouw noodzakelijk tegelijkertijd. In een mannenbond spitst zich deze polariteit toe. Omdat mannelijke opgaven niet door vrouwen uitgevoerd behoren te worden, zijn er specifieke mogelijkheden om de vrouwen haar plaats te wijzen. Omdat het publieke domein aan mannen toebehoort, mogen vrouwen in geen geval buiten de intieme en private ruimte treden en de familie heeft in de mannelijke ruimten niets te zoeken. Hij is de eigenaar, in laatste instantie ook van zijn vrouw, zij is in het beste geval de beherende en behoedende. Zeker, er bestaan beroemde vrouwen, heel bewonderenswaardige uitzonderingen: koningin Christina van Zweden (1626 - 1689), keizerin Maria Theresia (1717 - 1780) en koningin Victoria (1819 - 1901). Er zijn ook opmerkelijke abdisen en mysticae, schrijfsters en kunstenaressen. Maar eigenlijk bevestigen zij de regel.

Mannen vinden meestal zijpaden om hun drift te bevredigen.

Anders dan de vrouwen waren hun vrijplaatsen toegestaan. Maar onder kerkelijke invloed veranderden de controlestrategieën in idealen van onthouding. Als voorbeeld kunnen de kruisridders dienen. De verovering met het zwaard behoort tot de hun tevoren toebedeelde rol; daar zijn ze zonder nadenken ingegroeid. Voor anderen daarentegen speelden christelijke motieven een beslissende rol, want het waren pausen, bisschoppen en monniken die daartoe opriepen. Bernardus van Clairvaux (1090 - 1153) pleit voor een geestelijk ridderschap dat zich onderscheidt van het verderfelijke 'wereldse' ridderschap.

Klerikale bovenbouw 9: Door God gegeven angst voor seksualiteit.

In deze overgangperiode wordt de spanning tussen persoonlijke drift en seksuele onthouding geleidelijk aan verinnerlijkt. Deze onthouding is nu niet enkel meer geboden op pragmatische gronden, maar in zichzelf goed. Het ontkennen van de drift verkrijgt onbemiddeld een morele kwaliteit. Het zijn de vertegenwoordigers van de kerk, die de idealen van de mannenbonden verinnerlijken en overdragen op het volk.

De Gregoriaanse Hervorming speelt voor het latere imago van de kerk een sleutelrol. De dominante factoren zijn: (1) de macht van een streng hiërarchisch geordend recht, (2) de sacramentalisering van het huwelijk en de intensivering van de oorbiecht betekenden een intensieve invloed op het volk, (3) de disciplinerende van de geestelijkheid door het celibaat. Wel is het zo dat kwesties van erfrecht en prebendenpolitiek bij het doorvoeren daarvan de doorslag gaven. Maar zijn spirituele onderbouwing was al lang voorbereid. De absolute seksuele onthouding werd nu voor de stand van de geestelijken afgedwongen en gekoppeld aan de minder bekende discriminering van de seksualiteit. Daarmee kreeg de distantie tegenover de seksualiteit een giftige kwaliteit, omdat het lijfelijke begeren van de mensen niet verdwijnen kan. Een celibatair leven en afzien van seksualiteit als specifieke waarde, ontkennen de gronddynamiek van juist die lichamelijke welke voor de ontwikkeling van de eigen identiteit niet gemist kan worden.

Natuurlijk zal de geleding van de celibatairen deze tegenspraak verdringen, want men wil niet afzien van het priesterschap. Celibaat en seksualiteit worden inwisselbare ruilobjecten. Aldus nog ongecontroleerder heeft deze levenswijze een destructieve uitwerking. Het kwaad van de seksualiteit wordt geprojecteerd op 'de wereld' en brengt een kloof de kerk binnen die tot vandaag voortduurt. Tegelijk

gaat het erom de concrete bron van de zondige seksualiteit vast te stellen. Men ontdekt die in de vrouwen en verschaft zo aan de mannenbonden een theologische legitimatie, die de verhouding van de mannen tot de vrouwen vergiftigt. Dat deze levensvorm bij talloze geestelijken storingen veroorzaakt, hen tot eenzaamheid en surrogaatbevredigingen brengt en zelfs seksueel geweld tegenover kinderen tot een epidemie laat worden, behoeft hier niet speciaal uiteengezet te worden.

Uitweiding: Vernedering van de vrouwen en fatale zelfbevestiging.

De consequenties zijn aanschouwelijk beschreven door G. Duby, die de biechtboeken van de 10e en 11e eeuw onderzocht heeft. Zij verleiden mannen, in het tegenovergestelde geval nemen zij op een verschrikkelijke manier wraak op hen. Een bijzonder duidelijke vraag, die de mentaliteit van het wantrouwen - diep als een afgrond - documenteert, luidt: "Heb je je naakte lichaam met honing ingesmeerd, graan op een linnendoek op de grond gestrooid, jezelf van alle kanten daarin rondgewenteld en de graankorrels die aan je bleven plakken zorgvuldig verzameld, heb je die gemalen en daarbij de molensteen tegen de zon in gedraaid, heb je van het meel een brood voor een echtgenoot gebakken en gehoopt dat hij daaraan ten gronde zou gaan?"²⁵. Natuurlijk, van tovenarij en hekserij heeft de kerk sinds lang afstand genomen. Maar wel bleef een zeer diep wantrouwen tegen de labiliteit, de irrationaliteit en de donkere verleidingskunsten van de vrouwen deel uitmaken van onze cultuur.

Vrouwen werden de projectieschermen van het feit dat de celibatairen (die zulke vrouwen in hun gedachten produceerden) met hun aandrif niet tot een bevredigende oplossing konden komen. Projectie vormt de ene kant. De andere bestaat uit twijfel aan zichzelf en een verborgen zelfhaat. Tegenover deze existentiële, diep insnijdende, door niets te compenseren onthouding moet de bovennatuurlijk-goddelijke motivatie voor deze standvastigheid uitgewerkt worden. Zo moet het levenslang ongehuwd leven de betreffenden in de overtuiging sterken, dat zij leven uit een bovennatuurlijke kracht en met een bovennatuurlijke volmacht beloond worden. Zij worden de enigen die zonden vergeven en de heilsgeheimen beheren, zij kunnen brood en wijn op een bovennatuurlijke wijze veranderen, hun klerikale status maakt hen ongrijpbaar voor wereldlijke machten.

Nog in juni 2009 citeert Benedictus XVI de pastoor van Ars, met instemming: "Zonder het sacrament van de wijding zouden wij de Heer niet hebben. Wie heeft hem in het tabernakel gezet? De priester. Wie heeft uw ziel bij het eerste binnentreden in het leven opgenomen? De priester. Wie voedt deze om u kracht te geven uw pelgrimstocht te volbrengen? De priester. Wie zal ze voorbereiden om voor God te verschijnen, doordat hij ze voor de laatste maal wast in het bloed van Jezus Christus? De priester, altijd de priester. (...) Na God is de priester alles! (...) Pas in de hemel zal hij zichzelf echt begrijpen." Deze laatste volzin ontkent het hele probleem: Niets valt ervan te begrijpen, des te meer ziet de geestelijke zich verwezen naar de hemel, terwijl de 'leken', speciaal de vrouwen gevangen zijn in de zondigheid van de aarde.

Het is ongetwijfeld zo, zal men antwoorden, dat hier over een religieuze attitude gesproken wordt, maar daarmee zijn het celibaat noch zijn giftige uitwerkingen verdwenen. Op zijn laatst sinds de zegetocht van de psychologie zijn hele gebouwen vol argumenten in elkaar gestort. Des te wanhopiger wordt de situatie voor de celibatairen. Ofwel treden ze uit ofwel houden zij nog krampachtiger en onbeweeglijker aan het celibaat vast. Ten diepste bestaat de legitimatie van het celibaat hierin, dat alle niet-celibatairen tekortschieten in de navolging van Jezus. Juist deze mentaliteit is het, die de geestelijkheid tegenover de 'leken' op een kwalitatief hogere trede plaatst.

Juist deze mentaliteit moet zich ook teweerstellen tegenover een wijding van de vrouw, want die zou de eigen kosmos van de mannenbond verstoren en tenietdoen. Het verplichte celibaat draagt altijd zijn giftige kern met zich mee. Het dient opgeheven te worden en daarna dient de toelating van vrouwen tot de kerkelijke ambten te volgen. Dat is niet alleen een daad van fundamentele rechtvaardigheid, maar ook een daad waarmee de rooms-katholieke kerkleiding zich op een voorbeeldige manier losmaakt van haar achterhaalde mannenbond-ideologie.

²⁵ G.Duby: *Dames du XII siècle*, 1995; Nederlandse vertaling *Edelevrouwen in de twaalfde eeuw*, 1997, 276 (Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam).

III. DECONSTRUCTIE VAN EEN KWAADAARDIG SYSTEEM.

Iedereen heeft intussen de mond vol over klerikalisme. Zelfs bisschoppen veroordelen het, echter zo globaal dat daaruit geen verplichting voor henzelf volgt. Het wordt de zondebok die van buitenaf de kerk binnendringt om deze in het verderf te storten. Zelfs de paus neemt zijn toevlucht tot de invloeden van de duivel. Tot sanering van de toestanden schijnt een bescheiden, oprecht en consequent christelijk handelen voldoende te zijn. Wel meent de paus het ernstig. Ook veel bisschoppen van de wereldkerk willen een einde maken aan het klerikalisme. Maar ook zij raken niet aan de theologische en structurele grondslagen, waarvan verandering de bisschoppelijke identiteit gevoelig zou kunnen treffen. Op deze manier is er nog helemaal geen uitzicht op een effectieve hervorming.

III/1 KRITIEK ZONDER VOORBEHOUD.

Deel II van deze bijdrage trachtte aan te tonen hoe ingewikkeld het verschijnsel van het klerikalisme is. Het is het resultaat van vele componenten, maar treedt naar buiten als een gesloten eenheid. Wat maakt de sanering van dit gesloten systeem zo moeilijk? Ik noem hier vijf oorzaken.

(1) Ondanks alle beweringen van het tegendeel volgt het klerikalisme op zijn emotioneel voorbewust niveau de *vitale*

dynamiek van een mannenbond. Deze dynamiek kon zich eeuwenlang in de katholieke kerk ongestoord ontwikkelen en haar eigen wetten van een christelijk vernis voorzien. In een democratische maatschappij heeft deze mannenbond iedere aannemelijkheid verloren. Daarom is het ook moeilijk de verborgen samenhangen van deze dynamiek te onderzoeken. Wel heeft zij in de kerk van vandaag niets meer te zoeken. Toch blijft zij aanwezig in het emotionele duister van vroomheid en een nostalgische religiositeit. Juist omdat zij verdrongen wordt, is zij niet te bestrijden.

(2) Het rooms-katholieke klerikalisme had honderden jaren de tijd om zich te ontplooiën. Gedurende deze eeuwen konden de veelsoortige bouwstenen tot een geleefde eenheid versmelten. Bijbelse en theologische weerstanden werden weggeslepen en ondersteunende argumenten tot in de laatste finesses geciseleerd. Momenteel laten de diverse aspecten en innerlijke contradicties zich slechts moeilijk ontvlechten. Gewoonlijk blijft alleen de totaalindruk over, waartegen het rationeel maar moeilijk redeneren is.

(3) Enkele prominente critici van het klerikalisme uitgezonderd (denk aan Hans Küng of Edward Schillebeeckx) ketst de deconstructie daarvan af op taaie traagheid of massieve weerstand. Pas ideologiekritische ontwerpen formuleerden een eerste principiële tegenspraak. Daarbij hoorden de feministische theologie, de bevrijdingstheologie en andere contextuele ontwerpen. Voor het overige hebben vele lidmaten van de katholieke kerk de zelfverzonnen privileges van de geestelijkheid getolereerd. Daardoor werkte en werkt deze masochistische acceptatie mee aan een androcentrisch en autoritair maatschappijbeeld dat onder christenen nog altijd wijdverbreid is. De overwinning van het klerikalisme is niet mogelijk zonder voorafgaande overwinning van het traditionele zondebewustzijn.

(4) Tevens moeten alle bouwstenen afzonderlijk onderzocht worden. Die hebben alle een zuiver christelijk erfgoed verengd, toegespitst, in een onchristelijke mentaliteit ondergedompeld en bruikbaar gemaakt voor de belangen van de hiërarchen. Dat verschaft nu de klerikalismekritiek een brede weerklank en een veelomvattende legitimatie. Wij hebben het recht ons tegen het klerikalisme te beroepen op de Schrift en een humaan mensbeeld, zonder ons naar

de rand van de kerk te laten duwen. Een vernieuwing van de kerk is niet mogelijk zonder een einde aan de klerikale verboden van spreken en denken.

(5) Tot nu toe heeft de hiërarchie een noodzakelijke herziening van de onfeilbaarheidsleer geweigerd; zij gaat aan de door Augustinus beschreven zondeval zwijgend voorbij. Toch zou een kritiek op de onfeilbaarheid het eenvoudigste uitgangspunt zijn voor een herziening van het kerkbeeld en de kerkelijke werkelijkheid, want daarmee zou de weg openliggen voor een nieuwe onbevangen lezing van de Schrift en zouden de voor het klerikalisme doorslaggevende leerfundamenten verdampen.

III/2 SLIMME STRATEGIEËN.

Is het mogelijk het klerikalisme ook op andere manieren te boven te komen? De eenvoudige overname van andere kerkmodellen ligt moeilijk. Zo is het niet voldoende kerkelijke bestuursmodellen uit te wisselen, want ook de oosters-orthodoxe, de evangelische en de onafhankelijke of charismatische kerken hebben zelf met eigen klerikalisme te kampen. Bovendien zijn de feitelijke structuren minder belangrijk dan de geest waarin deze gehanteerd worden. Het gaat om wat concreet daarbinnen gebeurt.

De processen van binnenkerkelijke vernieuwing moeten in hun totaliteit en met *praktische besluiten* beginnen. Daarbij zou tegenover de klerikale dynamiek van de hiërarchie een *participatieve dynamiek* van de hele kerk in stelling gebracht moeten worden. Een taak voor vernieuwde kerkelijke gemeenten en lidmaten. De vernieuwing moet beginnen met mondige gemeenten die in eigen verantwoordelijkheid handelen. Als eerste drieslag is te denken aan: de toelating van vrouwen tot het kerkelijke voorgangersambt, de opheffing van het celibaat en de keuze van de vrouwelijke en mannelijke functionarissen door de betrokkenen van dat moment. Vermoedelijk zouden na vijf jaar de klerikalisme-debatten verstomd en de kerk niet terug te kennen zijn.

Ook bij geslaagde hervormingen zal de verleiding van het klerikalisme niet voor eens en altijd verdwenen zijn. Daarom moet daaraan *voortdurend tegenstand* geboden worden, want daar waar zich machtselites vormen, blijft het een steeds aanwezig gevaar. Een effectief hervormingsprogramma moet strategieën op gebied van historie, ideologie, context, macht en gender ontwikkelen. Zij alleen maken gevoelig voor de naïeve zelfbevestiging van ambtsdragers en hun colleges. Daarbij horen een antenne voor de humane

wetenschappen, een waakzaam zich bewust zijn van mensenrechten en ook de profetische hoop op een in vrede en rechtvaardigheid verzoende maatschappij.

III/3 DE ERNST VAN DE SITUATIE.

De ernst van de huidige situatie wordt duidelijk uit:

- de afschuwelijke epidemie van het misbruik
- het vaak onverdraaglijke financiële gedrag van kerkelijke instellingen
- de hardnekkige ondoorzichtigheid van kerkelijke beslissingscentra
- het notoire superioriteitscomplex van kerkelijke leidinggevendenden
- de fanatieke tegenstand tegen alle vernieuwingsimpulsen van paus Franciscus
- reactionaire interventies van onverbeterlijke hoogwaardigheidsbekleders.

Priesters en bisschoppen hebben enorm aan geloofwaardigheid ingeboet. Daarbij doet zich een paradoxale situatie voor. Het zo vergeestelijkte en aan het wereldse onthechte klerikalisme lijdt uitgerekend schipbreuk op het punt van zijn ontkenning van de seksualiteit. Zoals de misbruikschandalen van de geestelijken laten zien, laat deze zich echter niet ontkennen. Daarom moet de hiërarchen duidelijk zijn: als zij het seksuele probleem van het klerikalisme niet op een humane manier oplossen, zullen zij zich ook niet kunnen bevrijden van hun zucht tot heersen en controleren. Wij hebben in de kerk behoefte aan charismatisch-pluriforme structuren. Die moeten leiden tot functies die in samenwerking elkaar binnen grenzen houden. De huidige ineenstorting van de klassieke zielzorg is daar een signaal voor dat men niet over het hoofd mag zien.

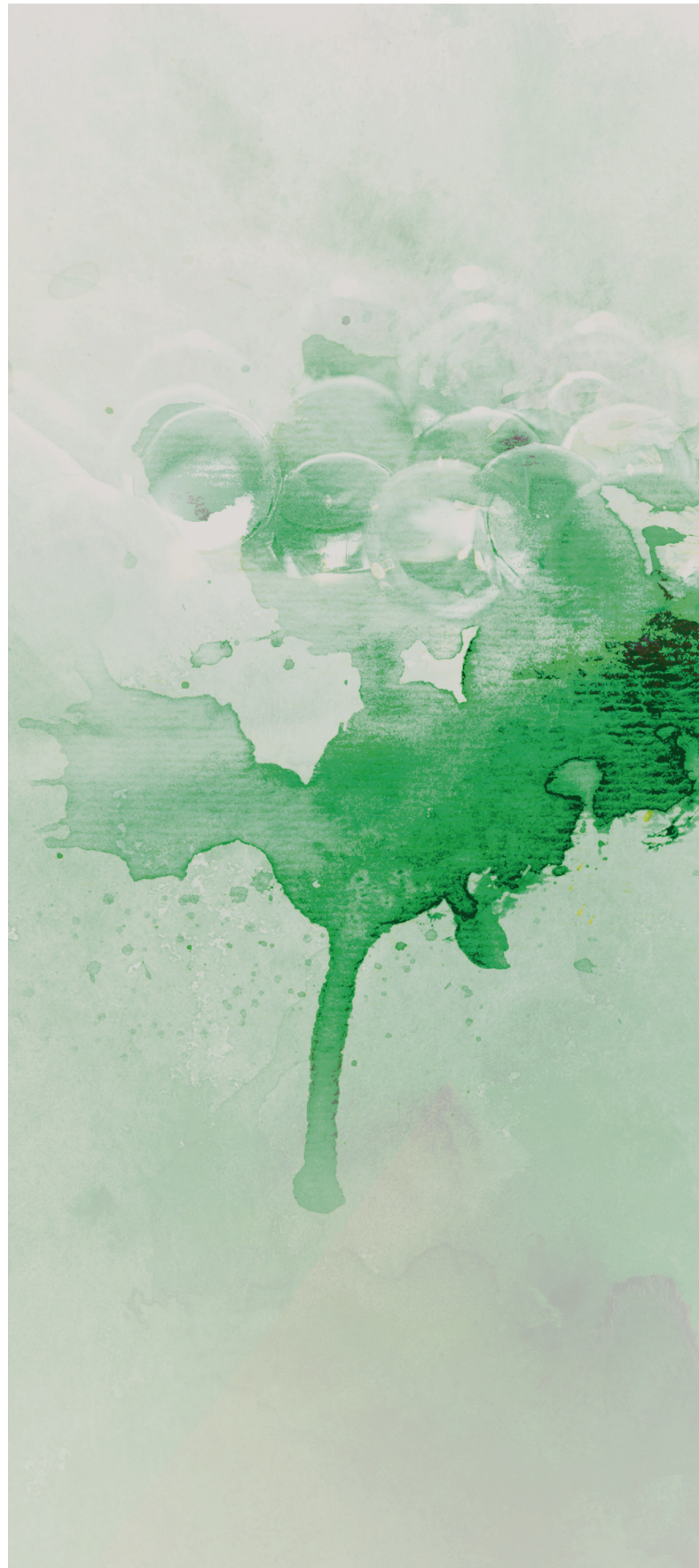
III/4 KAN EEN PAUS DE KERK REDDEN?

De huidige situatie van paus Franciscus laat de hopeloos vastgelopen toestand zien van een in het klerikalisme verstrikte hiërarchie. Aan de ene kant beschikt de paus over *absolute volmachten*. Want als hij dat zou willen, zou hij zijn klerikaal handelend kerkapparaat van de ene dag op de andere naar eigen goeddunken kunnen ombouwen. Aan de andere kant moet hij daarvoor *zijn eigen profiel* geheel veranderen; in de ogen van velen zou hij zijn eigen ambt afschaffen. Zelf zou hij uit zo'n operatie als een andere ambtsdrager naar buiten komen dan welke er inging.

Over elke fundamentele stap zou daarom heel nauwgezet nagedacht moeten worden.

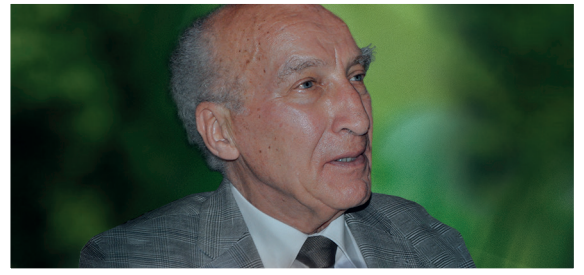
Daarom rest hem slechts de mogelijkheid van hervorming in stappen, die het profiel van de kerk etappegewijs veranderen. Daarbij kan hij niet zonder de steun van adviseurs met zeer hoge exegetische, historische, antropologische, sociologische en juridische deskundigheid. Die kan hij niet vinden in de kring van de kardinalen noch in die van de bisschoppen. Niemand benijdt hem om deze opgave. Maar hij moet daar een begin mee maken voordat de rooms-katholieke kerk helemaal wegzinkt tot op het niveau van een narcistische mega-sekte. De basis heeft echter in de geest van de Schrift geen andere keus dan in een daad van grote *loyale niet-loyaliteit* diep ingrijpende veranderingen af te dwingen. Zij moet in eigen charismatische volmacht een andere kerkelijke realiteit in praktijk brengen, want de kerk moet gered worden, niet de geestelijkheid. In het ideale geval zou de paus zich met de hervormingsgezinde krachten aan de basis kunnen verbinden. Tekenen en wonderen zijn nooit uitgesloten. ●

***Zij moet in eigen
charismatische volmacht
een andere kerkelijke
realiteit in praktijk
brengen, want de kerk
moet gered worden, niet
de geestelijkheid***

PROF. DR. HERMANN HÄRING (geboren in 1937 in Pforzheim (Zuid-Duitsland), was van 1956-1964 lid van de orde der jezuiten en is sinds 1967 gehuwd. Van 1958-1961 studeerde hij in München filosofie en werkte daarna van 1961-1964 als catecheet en in het pastorale jeugdwerk. Van 1964 tot 1969 studeerde hij in Tübingen theologie, waarna hij van 1970 tot 1980 onder leiding van Prof. Dr. Hans Küng medewerker was bij het aldaar gevestigde Institut für Ökumenische Forschung. In die periode schreef hij ook zijn dissertatie over het *Problem des Bösen bei Augustinus*. Nadat hem door Rome in Duitsland een leerstoel was geweigerd werkte hij 25 jaar, van 1980 tot 2005, aan de Radboud Universiteit Nijmegen als hoogleraar systematische theologie, later als hoogleraar theologie en wetenschapstheorie. De zwaartepunten van zijn werk zijn oecumenische theologie, christologie, hermeneutiek, theologie en natuurwetenschappen, de theologie van de vroegere pausen en vraagstukken betreffende kerkhervorming. Momenteel werkt hij aan een publicatie over de theologie van Paus Franciscus.

DR. AD KRIJNEN (Breda, 1934) is socioloog. Hij volgde de priesteropleiding aan het klein- en grootseminarie van het bisdom Breda en studeerde sociologie in Tilburg (1966-1969). Hij promoveerde in 1987 bij de Erasmus Universiteit Rotterdam op een dissertatie over de klerikale elite in de rooms-katholieke kerk, met de titel *Kennen binnen coördinaten, een kennissociologische studie*. Vanaf 1959 was hij werkzaam als priester in het bisdom Breda, tot 1966, toen hij het kerkelijk ambt verliet vanwege zijn bezwaren tegen de kerkelijke structuren. Hij trouwde in 1970. Van 1969 tot 1997 was hij werkzaam bij de provincie Noord-Brabant, onder meer bij het Provinciaal Opbouworgaan. Hij was tot 2012 redacteur van het tijdschrift *Geroepen*, een uitgave van het GOP, en sinds 2012 van *Mariënborg Magazine*, waarvoor hij vele artikelen schreef. Daarnaast leverde hij een belangrijke bijdrage aan twee boeken over kerkhervorming in Nederland: *Priesters en relaties – ontkende werkelijkheid*, uitg. De Horstink, 1989 en *Dring geen bisschop op – over het aanstellen van bisschoppen, Serie Bijdragen Acht Mei Beweging*, uitg. Narratio, 2001.

AUTE URS